

Rusíni na Spiši do roku 1848

Spiš sa už v období stredoveku zaradil medzi regióny Uhorského kráľovstva, pre ktoré bola charakteristická multietnicita. Slovania, predkovia Slovákov sa v regióne usádzali od 6. storočia.¹ Po začlenení Spiša do Uhorského kráľovstva v 11. storočí² pribudli prví Maďari.³ V posledných desaťročiach 12. storočia, pravdepodobne za panovania Bela III. (1172 – 1196), sa Spiš konštituoval ako samostatná strednostupňová územno-správna jednotka v rámci Uhorského kráľovstva so sídlom svetskej správy na Spišskom hrade. V závere 12. storočia vzniklo na protiľahlej vyvýšenine hradu Spišské prepošstvo ako centrum cirkevnej správy regiónu.⁴ V uvedenom období sa v regióne usádzajú prví germánski a románski osadníci. Je veľmi pravdepodobné, že v prípade Nemcov sa ich prvá komunita usadila v Spišskom Podhradí, v prípade Valónov v Spišských Vlachoch.⁵ Prví západoeurópski prisťahovalci prišli na Spiš z oblasti Flanderska, obývaného nemecky hovoriacimi Flanderčanmi a francúzsky hovoriacimi Valónmi.⁶ Staršia odborná spisba uvádzala údaj o tom, že Flanderčania sa na Spiši usadili už v polovici 12. storočia za panovania Gejzu II.,⁷ no podľa lingvistického výskumu *Ernsta Schwarza* v závere 12. storočia.⁸ V 12. storočí vznikli prvé sídla v severovýchodnej časti Spiša, v údolí rieky Poprad (Stará Ľubovňa, Hniezdne, Podolíne), ktoré osídlili Poliaci.⁹ Uvedená oblasť sa ale pevnou súčasťou Uhorského kráľovstva, resp. Spišskej župy stala až na začiatku 14. storočia.¹⁰ Všetky štyri národnosti, žijúce na území Spiša spravovanom Uhorskom, sa spomínajú v písomných prameňoch druhej polovice 13. storočia. V roku 1279 si kráľovná Alžbeta vyžiadala v istej majetkovej záležitosti konzultácie od predstaviteľov „Nemcov, Maďarov, Slovákov, ktorí žijú v spišskej zemi“ (*ab omnibus Theutonicis, Hungaris et Sclavis in eadem terra Scepusi degentibus*).¹¹ V súvislosti s platením desiatkov pochádza z roku 1280 záznam, podľa ktorého sa mali Nemci a Valóni podriaďiť obyčaji, aká vládla vo všeobecnosti

¹ KUČEROVÁ, Marta – SOJÁK, Marián – KUŠNIEROVÁ, Andrea – FECKO, Peter: Prvé včasnioslovanské nálezy zo Spiša. In: FETKO, Filip – ŠTEVÍK, Miroslav (zost.): *Poceta Ivanovi Chalupeckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivany Chalupeckého*. Levoča 2012, s. 19 – 31.

² MAGOCSI, Paul Robert: *Historical Atlas of Central Europe*. London 2002, s. 16.

³ FEKETE NAGY, Antal: *A Szepesség területei és társadalmi kialakulása*. Budapest 1934, s. 25, 35 a mapová príloha *A szepesség gyepivonalai a XI. – XIII. században*.

⁴ WAGNER, Carolus (ed.): *Analecta Scepusii sacri et profani*, III. Posonii e Cassoviae 1778, s. 4 – 5; ŠTEVÍK, Miroslav: K najstarším dejinám Spišskej Novej Vsi a jej okolia. In: *Spiš. Vlastivedný zborník*, 7, 2014, s. 36.

⁵ ŠTEVÍK, Miroslav: 21 x stručne o dejinách Spiša. In: ŠTEVÍK, Miroslav – HUDÁK, Matúš: *Mons castris. Terra Szék. Terra Sulza*. Hozelec 2019, s. 9.

⁶ Flandersko – historický región pri Severnom mori v západnom Belgicku, juhozápadnom Holandsku a severozápadnom Francúzsku. Flanderčania (*Flandrenses*) sa v polovici 12. storočia usadili v Uhorsku najmä v oblasti Sedmohradska (dnes Rumunsko). O Valónoch novšie napr. NEUMANN, Martin: Kostol sv. Jakuba staršieho v Trnave. Príspevok k prítomnosti Valónov na území mesta v stredoveku. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*, 17, 2014, s. 15 – 16.

⁷ ASSP III, s. 5; VARSÍK, Branislav: Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. In: MARSINA, Richard (ed.): *Spišské mestá v stredoveku*. Košice 1974, s. 15.

⁸ SCHWARTZ, Ernst: Die Herkunft der Siebenbürger und Zipser Sachsen. In: *Ostmitteldeutsche Rheinländer im Spiegel der Mundarten*. München 1958.

⁹ ŠTEVÍK, Miroslav: Vývoj hraníc Podolínce do roku 1330. In: Števík, Miroslav (ed.): *K dejinám Podolínce a novovekého Spiša*. Stará Ľubovňa 2006, s. 160 – 161.

¹⁰ KURTYKA, Janusz: *Starostwo spiskie (1412 – 1769/70)*. In: Gładkiewicz, Ryszard – Homza, Martin (eds.): *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 498 – 499.

¹¹ WAGNER, Carolus (ed.): *Analecta Scepusii sacri et profani*, vol. 1. Viennae 1773, s. 299 – 300.

na Spiši medzi Maďarmi a Slovákmi (...*Saxones et Latini...sicut Hungari et Slavi in Scepus existentes...*).¹² Mohutný prílív nemeckých osadníkov sa uskutočnil po mongolskom vpáde, po roku 1242.¹³ Napriek tomu, že v písomných prameňoch absentujú bližšie informácie o početnom zastúpení jednotlivých národností možno vyjadriť predpoklad, že prinajmenšom v druhej polovici 13. storočia a prvej polovici 14. storočia sa Nemci stali najpočetnejšou národnosťou v regióne.¹⁴ Každopádne, Nemci a Slováci tvorili od 13. storočia do prvej polovice 20. storočia dve najpočetnejšie komunity na Spiši. Najneskôr od prelomu 14. a 15. storočia sa začalo v regióne usádzať obyvateľstvo, ktoré tu prichádzalo z východu. V písomných prameňoch sa zmienka o ňom zachovala z roku 1402, keď pápež Bonifác IX. splnomocnil spišského prepošta na udeľovanie rozhršenia aj v takých prípadoch, v ktorých bol oprávnený na ich poskytovanie iba diecézny biskup. Rozhodnutie bolo zdôvodnené tým, že na okolí vtedy žili Rusíni a Valasi.¹⁵ V iných súvislostiach sa tým istým pápežom a v tom istom roku ešte raz spomínali Rusíni a Valasi. Na obnovu zhoreného Kostola sv. Alžbety v Košiciach boli potrebné nemalé prostriedky. Z uvedeného dôvodu udelil Bonifác IX. všetkým pútnikom, ktorí ho navštívia, také odpustky, aké by získali návštevou chrámov sv. Marka v Benátkach alebo Porciunkuly (Anjelskej Panny Márie) v Assisi. V tejto súvislosti pápež uviedol, že v košickom chráme už viacerí z Valachov a Rusínov (*Olachi et Rutheni*) konvertovali na katolícku vieru.¹⁶

Príchod nového obyvateľstva z východnej časti Karpát na dnešné územie Slovenska sa dial v rámci tzv. kolonizácie na valašskom práve. Z národnostného hľadiska sa na tomto procese zúčastňoval rumunský, valašský, rusínsky, poľský, maďarský i slovenský element. Latinské pramene toto obyvateľstvo nazývali *Valachi seu Rutheni*. Riadilo sa právnou sústavou, ktorá zodpovedala jeho spôsobu života a výroby, chovu dobytky, oviec, kôz, koní a bravov. Usádzalo sa najmä v horských oblastiach, ktoré neboli vhodné pre poľnohospodársku činnosť, ale pre dobytkárstvo. Proces usadzovania sa valašského obyvateľstva trval až do začiatku 17. storočia.¹⁷ Valašskí osadníci boli vo všeobecnosti oslobodení od akýchkoľvek štátnych daní na rozdiel od poddaných žijúcich na zvykovom či nemeckom práve. Disponovali právom nosiť zbraň, chránili krajinské hranice, dohliadali na bezpečnosť ciest. Svoju zemepánovi platili dane prevažne naturálne. Naturálna daň vo všeobecnosti obsahovala tzv. dvadsiatok, teda odovzdanie 5 ovci zo stočlenného stáda, ako aj tzv. dary – 1 baran, kozľa, zajac, krahulec, výrobky z kože ako remenné popruhy, z mlieka tvaroh, bryndzu, syr, tkaninu z ovčej vlny – súkno. Nemuseli robotovať a cirkvi neplatili nijakú daň, keďže sa hlásili k pravoslávnej náboženstvu.¹⁸

Spiš zasiahol proces usadzovania sa obyvateľstva na valašskom práve najneskôr od prelomu 14. a 15. storočia. Z národnostného hľadiska medzi týmito valachmi dominovali Rusíni. Významnejší prílív rusínskeho obyvateľstva do regiónu trval až do začiatku 17. storočia. V tomto období sa popri Slovákoch, Nemcoch a Poliakoch zaradili medzi štyri

¹² BÁRDOSSY, Joannes (ed.): *Supplementum analectorum terrae Sceusiensis*. Levoča 1802, s. 201.

¹³ VARSÍK, Branislav: c. d., s. 15.

¹⁴ ŠTEVÍK, Miroslav: c. d. (2019), s. 9.

¹⁵ MÁLYUSZ, Elemér (ed.): *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400 – 1410)*. Budapest 1956, s. 175, č. 1473; BEŇKO, Ján: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice 1985, s. 174; MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006, s. 246.

¹⁶ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/4*. Budapest 2000, s. 26; MAREK, Miloš: c. d. (2006), s. 244.

¹⁷ HAJKO, Vladimír (red.): *Encyklopédia Slovenska*, III. zväzok. Bratislava 1979, s. 116.

¹⁸ MAREK, Miloš: *Národnosti Uhorska*. Trnava 2011, s. 351.

najpočetnejšie národnostné komunity na Spiši.¹⁹ Príliv rusínskeho obyvateľstva sa najvýraznejšie prejavil najmä počas 15. a 16. storočia, pričom osídľovali menej priaznivé oblasti pre trvalé osídlenie (bonita pôdy, klimatické pomery, konfiguráciu terénu a pod.), častokrát územia spustnutých sídiel. Ich dominantné usídlenie sa uskutočnilo v troch horských oblastiach ležiacich vo východných častiach regiónu – v priestore Ľubovnianskej vrchoviny (sever), Levočských vrchov (stred) a Volovských vrchov (juh),²⁰ teda pri hraniciach so Šarišom. Z oblasti Volovských vrchov (juh) sa zachoval záznam z kanonickej vizitácie gréckokatolíckeho Mukačevského biskupstva z roku 1701, podľa ktorého farár v obci Poráč tvrdil, že v miestnom drevenom kostole jestvuje nápis písaný „po rusky“, pochádzajúci z doby jeho výstavby s rokom 1420.²¹ Napriek tomu, že uvedený údaj je potrebné vnímať s istým odstupom, v zásade korešponduje s obdobím príchodu prvých rusínskych osadníkov na Spiš. Doklad pre uvedené konštatovanie nachádzame aj v listine Spišskej kapituly pre kráľa Žigmunda, napísanej na príkaz kráľa.²² Vyplýva z nej, že existovalo kráľovské nariadenie, ktoré uhorskej šľachte a zvlášť tým, ktorí bývali na Spiši, zakazovalo prijímať na svojich hospodárstvach valašské obyvateľstvo. V predmetnej listine sa konkrétne riešila sťažnosť Csetnekyovcov proti Bebekovcom, ktorí povolili usadenie viacerých Valachov na území dediny Hanková. Títo v lese pásli dobytky, pričom ničili porast a spôsobili Csetnekyovcom škodu 3 000 zlatých guldenov. Pre dejiny spišských Rusínov je podstatná informácia, že na územie Gemera sa Rusíni dostali cez Spiš a že na Spiš prišli z oblastí mimo krajiny (rozumej Uhorského kráľovstva), čo značí, že sa tak dialo z územia Poľského kráľovstva.²³

Iný, na rozdiel od Poráča nespochybniteľný údaj o príchode Rusínov na Spiš sa viaže na obec v Levočských vrchoch (stred). Správca časti Spiša, ktorá bola od roku 1412 v zálohu poľských kráľov – starosta Peter II. Kmita – dal obnoviť šoltýsovi Petrovi a jeho valachom obec Jakubany (*villa Iacubian*) potom čo zistil, že sú opustené a ich pôvodné obyvateľstvo – Nemci a Slováci (*per Theutones et Sclavos antes possessa*) – v nich už nežilo. Jakubany sa vyľudnili v roku 1492 a k ich obnove došlo v roku 1497.²⁴ Na uvedenom príklade je vidieť, že prví Rusíni prichádzajúci na Spiš spravidla nezakladali svoje sídla na „zelenej lúke“, ale dosídľovali či obnovovali osídlenie dedín, ktorých počiatky siahali do 13. či 14. storočia. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že tieto sídla spravidla tvorili okrajovú časť sídelnej siete, teda boli to dediny s menej priaznivými podmienkami pre trvalé osídlenie, sídla v horskom prostredí. Rusínske osídlenie v regióne nezasiahlo areál najstaršej (včasnostredovekej) sídelnej vrstvy v Hornádskej kotline, resp. hornej časti Popradskej kotliny, ktoré aj v období neskorého stredoveku obývali Nemci a Slováci. Ak sa najnepriaznivejšie klimatické podmienky za posledných tisíc rokov prejavili najmä počas 15. storočia,²⁵ potom príliv nového obyvateľstva bol žiadúci práve v tomto období, keďže pustnutie sídiel na Spiši

¹⁹ MAGOCSI, Paul Robert: c. d., 66. Mapa 20d *Resettlement of the Danubian basin*; ŠTEVÍK, Miroslav: Národnostné pomery na Spiši v 17. storočí podľa Sigrayovej vizitácie z roku 1700. In: *Spiš. Vlastivedný zborník*, 6, 2012, s. 98.

²⁰ ŠTEVÍK, Miroslav: c. d. (2012), s. 95, 98.

²¹ ŠOLTÉS, Peter: Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi v 18. storočí. In: Gładkiewicz, Ryszard – Homza, Martin (eds.): *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 615.

²² Magyar országos levéltár, Diplomatikai levéltár, 11831; ILA, Bálint: *Valašské obyvateľstvo panstiev Muráň, Štítnik a Krásna Hôrka (1425 – 1669). Tretina – daň valašských pastierov*. Dolné Srnie 2015, s. 13.

²³ ILA, Bálint: c. d., s. 13 – 14.

²⁴ SCHWARTNER, Márton: *De scultetiis per Hungariam quondam obviis*. Budae 1815, s. 78; RÁBIK, Vladimír: Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. In: *Acta Carpatho-Germanica*, XIX, 2006, s. 93; MAREK, Miloš: c. d. (2006), s. 246.

²⁵ ČÍLEK, Václav: Vývoj klimatu. In: Semotanová, Eva (red.): *Česko. Ottův historický atlas*. Praha 2017, s. 140.

dosiahlo najväčší rozsah.²⁶ O príchode Rusínov svedčia viaceré záznamy z mestských kníh z konca stredoveku. V knihe mesta Gelnica sa v roku 1523 uvádzajú mená obyvateľov Helcmanoviec (*Hayntzmastorff*), ktoré majú rusínsky charakter.²⁷ V mestskej knihe Starej Ľubovne vystupuje Rusín z Jarabiny, *Timko Rutko*, v istom spore v roku 1554, no so svedectvom vzťahujúcim sa už na začiatok 16. storočia.²⁸ Z uvedeného je zrejmé, že prítomnosť Rusínov prinajmenšom v niektorých sídlach Ľubovnianskej vrchoviny (sever) – Jarabina, Levočských vrchov (stred) – Jakubany či Volovských vrchov (juh) – Poráč (?), Helcmanovce je dokumentovaná už v období stredoveku. Ďalšou dedinou, v ktorej sa usadili valasi ešte v závere stredoveku, boli Vikartovce, ktoré ležia v najzápadnejšej časti Vikartovskej priekopy (756 m n.m). V roku 1513 opát cisterciatského kláštora v Spišskom Štiavniku *Johannes de Czwlá* povolil listinou vystavenou v kláštore (*Schewnyk*), aby sa na majetku Vikartovce (*Wykarthy*) začali usádzať valasi, za richtára ktorých určil Juraja Sucháňa (*Swchan*).²⁹ Tunajší valasi mali povinnosť odvieť dávky iba zo svojich stád kôz a oviec.³⁰ Obdobie novoveku (po roku 1526) je už podstatne bohatšie na zachované písomné pramene, vďaka ktorým možno podať komplexnejší prehľad o prítomnosti Rusínov v regióne, resp. o zakladaní nových sídiel či o ich usadení v starších sídlach. V roku 1539 vyhnal *Hieronym Łaski* zo Stotniec (*Hodemark*) Nemcov a iných cudzincov a usadil tam Rusínov, Valachov a schizmatikov (*Rutheni, Walachi et schismatici*).³¹ V oblasti Levočských vrchov (stred) pribudlo ďalšie sídlo obývané Rusínmi.

Najdôkladnejšie možno vývin rusínskeho osídlenia skúmať v okolí Starej Ľubovne, keďže uvedené územie bolo spravované od roku 1412 poľskými starostami a od polovice 16. storočia v istých časových intervaloch sa zachovali tzv. lustrácie, ktoré obsahovali údaje o právnom postavení týchto sídiel, povinnostiach poddaných voči zemepánom a pod. Spomínané lustrácie vymenúvali aj valašské sídla (*Woloskie wsi*) na Ľubovnianskom hradnom panstve, na základe čoho možno skúmať nárast sídelného areálu Rusínov v predmetnej oblasti.

Tabuľka č. 1

Valašské obce (*Wsi woloskie*), resp. sídelné jednotky podľa lustrácií, resp. urbárov z rokov 1553 – 1627 na Ľubovnianskom hradnom panstve³²

1553	1564 ³³	1569	cca 1586 ³⁴	1616 – 1617	1627
------	--------------------	------	------------------------	-------------	------

²⁶ ŠTEVÍK, Miroslav: Pustnutie a zánik písomne doložených sídiel v stredoveku a začiatkom novoveku na hornom Spiši (povodie Popradu a Dunajca). In: Števík, Miroslav (ed.): *Spiš v 12. a 13. storočí*. Stará Ľubovňa 2011, s. 139.

²⁷ MAREK, Miloš: c. d., s. 246.

²⁸ MISLOVIČOVÁ, Virginia: *Súdna právomoc Starej Ľubovne v zrkadle najstaršej mestskej knihy*. In: *Z minulosti Spiša*, VII – VIII, 2001, s. 86; ŠTEVÍK, Miroslav: c. d. (2012), s. 96.

²⁹ WAGNER, Carolus (ed.): *Analecta Scepusii sacri et profani* I. Viennae 1774, s. 429, č. 35; VENCKO, Ján: *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927, s. 329; JAKUBČIN, Pavol: *Kláštore cisterciatov v Spišskom Štiavniku*. Trnava 2017, s. 56.

³⁰ VENCKO, Ján: c. d., s. 330. *...solum de armentis et gregibus caprarum et ovium pariter suarum, quae pertinent ad Walachos secundum iura et servitia more Walachorum commerantium in Wykarthy singulis annis dare et solvere tenebuntur.*

³¹ DOMANOVŠZKY, Sándor: *A szepesi városok árumegállító jóga*. Budapest 1922, s. 282; BEŇKO, Ján: c. d., s. 175.

³² Údaje z rokov 1553, 1569, 1616 – 1617 a 1627 publikovanie WIERZBICKA, Beata – WIERZBICKI, Piotr: *Zamki Spisza i pogranicza w lustracjach z XVI i XVII wieku*. In: Števík, Miroslav (ed.): *Spiš v 12. a 13. storočí*. Stará Ľubovňa 2011, s. 257 – 264.

³³ MAŁECKI, Jan (ed.): *Lustracja Województwa Krakowskiego*. Warszawa 1962, s. 191.

³⁴ MOL, OL E 156, a., Fasc. 112, No. 057. Predmetný urbár hradu Ľubovňa (*Urbarium arcis Lyblovienensis*) je v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti datovaný 17. storočím. Takéto datovanie nie je správne. Píše sa

<i>Jakubiany</i>	<i>Jakubiany</i>	<i>Jakubiany</i>	<i>Jacubian</i>	<i>Jacubiany</i>	<i>Jakubiany</i>
<i>Kamień</i>	<i>Kamien</i>	<i>Kamień</i>	<i>Kamyen</i>	<i>Kamień</i>	<i>Kamień</i>
<i>Jarzebina</i>	<i>Jarzembina</i>	<i>Jarzembina</i>	<i>Jarzebina</i>	<i>Jarzębina</i>	<i>Jarzębina</i>
<i>Tawerna Krempak</i>	<i>Taberna Krempak</i>	<i>Tawerna Krempak</i>	<i>Krombach Taberna</i>	<i>Krempak cum Tawerna</i>	<i>Krempak s Karczmą</i>
			<i>Lethmanowa</i>	<i>Litmanowa</i>	<i>Litmanowa</i>
				<i>Sulin</i>	<i>Sulin Nowa Osada</i>
					<i>Krempak Poniższy</i>

Na základe uvedeného prehľadu možno konštatovať, že k fundamentu rusínskeho osídlenia na Ľubovnianskom hradnom panstve patrili obce: Jakubany, Kamienka a Jarabina, ktoré sa príchodom valašského živlu do nich stali rusínskymi ešte počas stredoveku. V roku 1551 udelil poľský kráľ Žigmund August na žiadosť starostu Petra III. Kmitu privilegijnú listinu Vaskovi Walachovi na krčmu *Krempak* s právom poberania mýta a záväzkom opravovania a udržiavania cesty, ktorá prechádzala okolo krčmy.³⁵ V lustrácii z roku 1564 sa o záväzkoch majiteľa krčmy píše: *Item dawa też dań baranią od owiec, jako insza Wołosza.*³⁶ V blízkosti spomínanej krčmy *Krempak* sa na začiatku 17. storočia usadili Rusíni a založili rovnomennú obec, v súčasnosti nazývanú Kremná. Stará (pôvodná) Kremná sa ale nenachádzala v doline pri rovnomennom potoku ale v polohe *Alte Krempak*, východne od krčmy *Krempak*.³⁷ Podľa lustrácie z roku 1664 im vyplývali nasledovné povinnosti: *Dań barania. Dają od 100 owiec po pięciu baranach kiedy je chowają, koców ani popręgów nie dają. Item od każdego salażu po 2 sery. Baranka dawać powinni na kuchnię JMP podstarościęgo. Item jest zarembków nro 4. Czynszu żadnego nie dają ani danijej, jeno pewną lidzbę guntów na poprawę dachów zamkowych oddają.*³⁸ Znamená to, že obyvatelia Kremnej boli povinní odovzdať od sto oviec 5 baranov, z každého salaša 2 syry, jedno jahňa do kuchyne hradu, určitý počet šindľov na opravu stiech hradu Ľubovňa. Na druhej strane hrubú tkaninu na prikrýtie (*koc*) ani popruhy odovzdávať nemuseli.

Lustrácia z roku 1564 o obci Jakubany zaznamenáva: *Pokazał szoltys przywileja 2. Jeden Philippi magistri et comitis de Scepus et Vinar, drugi confirmationem serenissimi principis moderni (Žigmund II. August) na osadzenie nowej wsi wołoski, Petri Kmita de Wisnicze, w którem te kondycyje są opisane: quod quilibet eorum ex domo et agro per fl. 1 solvet, item prandiales communitas tota fl. 1 et unum temlow bryndze, item a 100 ovibus (ovce)*

v ňom totižto o tom, že obec Litmanová bola založená približne pred 16 rokmi. V roku 1570 vydal lokačnú listinu obce spišský starosta Mikuláš *Maciejowski*, na základe ktorej ju mali na „opustenom poli Lipmanowa“ založiť deviaty valašský gazdovia (*kmetones*). K lokácii Litmanovej pozri bližšie MOL, Regnikolárny archív, Limitanea Hungarico – Galiciana, N 92, fasc. F, Lad. 20, č. 3; BEŇKO, Ján: c. d., s. 176. Autor neodôvodnene stotožnil osadu *Jaworska*, spomínanú v metačnej listine v roku 1567 s Litmanovou. V skutočnosti ide o poľskú osadu *Jaworki* (ŠTEVÍK, Miroslav: c. d., (2011), s. 122). Každopádne, datovanie urbára treba určiť cca rokom 1586. Pre uvedené datovanie hovoria aj mená predstaviteľov vtedajšej poľskej správy na hrade Ľubovňa, ktoré zaznamenal predmetný urbár (Gašpar *Maciejowski*, *Joannes Kraus*).

³⁵ SATS II, s. 388 – 389; BEŇKO, Ján: c. d., s. 175; KURTYKA, Janusz: c. d., s. 513.

³⁶ MAŁECKI, Jan: c. d., s. 187.

³⁷ ŠTEVÍK, Miroslav – SANIGOVÁ, Miroslava: *Spiš. K dejinám liehovarníctva a ovocinárstva*. Stará Ľubovňa 2018, s. 230.

³⁸ FALNIOWSKA-GRADOWSKA, Alicja – LEŚNIAK, Franciszek (eds.): *Lustracja województwa krakowskiego 1659 – 1664*. Warszawa 2005, s. 724.

*arietes 5 (barany), pro sculteto vero 2 curias alias koszary in silvis pro pascendis (pasenie) ovibus.*³⁹

Z uvedeného záznamu vyplýva, že jakubiansky šoltýs sa preukázal dvomi privilégiami. Jedným, ešte vystaveným Filipom Drugethom v roku 1322, keď boli založené prvotné Jakubany na základe nemeckého práva, druhým z roku 1497, ktorým bola obec z iniciatívy poľského starostu Petra II. Kmitu obnovená na základe valašského práva. Jakubiančania boli povinní okrem iného odovzdať nádobu bryndze, od 100 oviec 5 baranov. Šoltýs disponoval 2 košiarimi v lese na pasenie oviec, oslobodenými od dane. Rovnaká lustrácia o dedine Jarabina uviedla: *Daň barania, syrowa, bryndze i obiednego. Obiednego albo kuchennego dają per fl. 1 na strądze baraniej.* Jarabinčania odovzdávali baraniu, syrovú daň, bryndzu i *obiedne/kuchenne* (častokrát spočívalo v každoročnom odovzdávaní barana či určitého počtu baranov alebo adekvátnej peňažne dávky do panskej kuchyne).⁴⁰ Pokiaľ ide o termín *strunga*, ide o priestor salaša, kde sa v blízkosti košiara dojili ovce.⁴¹ S obdobím tzv. *strongy* (počítanie oviec z dôvodu zistenia dávky) sa spájali určité záväzky, dávky valašských pastierov voči zemepánom.⁴² Dávka *strungy* znamenala napríklad v prípade usadlosti *Gyúrús* (Zalianska župa v Maďarsku) odovzdanie dojenej ovce s baránkom. Každopádne, *strunga* je určitá daň, ktorú valašskí pastieri odvádzali od svojho ovčieho stáda.⁴³

O Kamienke sa v predmetnej lustrácii píše: *Szoltys uprzywilejowany a Vilermo magistro, ... cum confirmatione serenissimi principis moderni (Žigmund II. August) cum 2 curiis, molendino et taberna. W tej wsi kmieci 20 i štery na zupełnych dworzyskach, z których nierówno czynsz placą; wychodzi wszystkiego i z popem ruskiem... Zagrodników jest 8.*⁴⁴ Kamienský šoltýs sa preukázal privilégiom Viliama Drugetha, potvrdeným poľským kráľom Žigmundom II. Augustom 16. storočí. Vyplýva z neho, že šoltýs disponoval dvoma slobodnými usadlosťami, mlynom a krčmou. Pokiaľ ide o výraz *pop ruski*, zapisovateľ tým myslel na pravoslávneho popa, nie gréckokatolíckeho farára, ako to mylne uviedol Ján Beňko.⁴⁵ V roku 1664 lustrácia o Kamienke zaznamenala: *Wieś (wołoska) Kamien. Powinni dawać od sta owiec po pięciu baranów. Item dają bryndzę po 4 funty z rolej. Item od każdego salaszu per caseos 2, ... Item dają każdy z tej wsi kto owiec nie chowa po jednemu popręgu albo Item od każdego sta owiec, kiedy je poddani chowają, dają koc 1. Item kuchennego dają na rok po baranku 1 na kuchnię JMP podstarościę.*⁴⁶ V polovici 17. storočia Kamienčania boli povinní odovzdávať od sto oviec piatich baranov, po štyri funty bryndze, z každého salaša 2 syry, 1 vlnenú tkaninu. Tí, ktorí ovce nechovali, odovzdávali popruhy (na kone). Ako *kuchenne* odovzdávali každoročne 1 baránka do kuchyne podstarostu na hrad Lubovňa.

Ďalší text z lustrácie z roku 1564 o povinnostiach valašských obcí uvádza, že každá z nich odovzdávala *tymel* (geleta?) bryndze, každý sedliak, ktorý mal ovce, dával 5 baranov zo sto oviec, dva syry. Každá dedina dávala po jednej vlnenej tkanine na prikrytie (*koc*), určených hlásnikovi a pomocníkovi kuchára na hrade Lubovňa. Tí, ktorí ovce nemali, dávali popruhy (na kone). Zároveň boli povinní vykonávať službu s koňmi podľa potrieb hradu, či už do Uhorska alebo do Poľska.⁴⁷ Inak, šoltýsi v spomínaných troch obciach disponovali slobodnými

³⁹ MAŁECKI, Jan (ed.): c. d., s. 185.

⁴⁰ KADLEC, Karel: *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských*. Praha 1916, s. 352.

⁴¹ Podrobne PODOLÁK, Ján: *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava 1982.

⁴² KADLEC, Karel: c. d., s. 275.

⁴³ ILA, Bálint: c. d., s. 46 – 47.

⁴⁴ MAŁECKI, Jan (ed.): c. d., s. 186.

⁴⁵ BEŇKO, Ján: c. d., s. 175.

⁴⁶ FALNIOWSKA-GRADOWSKA, Alicja – LEŚNIAK, Franciszek (eds.): c. d., s. 728.

⁴⁷ MAŁECKI, Jan (ed.): c. d., s. 186. *Item każda wieś daje tymel bryndze. Item każdy siodlak, który ma owce, dawa baranów 5 od sta ... każdy, który ma owce, daje per caseos (ser) 2... Każda wieś dawa po jednemu koczowi, które*

(nezdanenými) dvomi košiarimi pre pasenie ovci, šoltýsi v Jarabine a Kamienke aj slobodným mlynom a krčmou. Robotné povinnosti Jarabinčanov a Kamienčanov spočívali v kosení lúk. Pri kosení lúk poskytoval hrad 2 baranov, 2 sudy piva a po páre chleba. Každý Jakubianec mal zasa povinnosť odovzdať voz sena.

Rusíni sa na Spiši zväčša usadzovali od prelomu 14. a 15. storočia v starších sídlach, ktorých počiatky siahali do 13. či 14. storočia, častokrát v spustnutých (napr. Jakubany, 1497). Obdobne tomu tak bolo v prípade Litmanovej. V roku 1570 vydal lokačnú listinu obce Litmanová spišský starosta Mikuláš *Maciejowski*, ktorou poveril Petra *Wiszlowského*, aby na „opustenom poli *Lipmanowa*“ usadil deviatich poddaných (*kmetones*). Po uplynutí 12-ročnej lehoty boli povinní odovzdávať hradu Ľubovňa dávky podľa zvyklostí valachov etc.⁴⁸ Podľa lustrácie z roku 1664 boli obyvatelia Litmanovej *powinni dawać od każdego sta 5 owiec i koc* (vlnenú tkaninu) *1. Item od każdego salaşu po 2 sery. Dają także baranka...*⁴⁹

V rovnakom čase ako sa to udialo v prípade Kremnej, založili Rusíni úplne nové sídlo – Sulín. Stalo sa tak okolo roku 1607. Svedčí o tom záznam z roku 1616, v ktorom sa píše: *nowa osada w ktoreg dopiro osiadło zarebnikow nro. 7 y iuz lat dziewiec teg wolnosci expirowali. Jest przy tej osadzie huta szklana, która od lat 5 postawiona pożytku jeszcze nie czyni.*⁵⁰

Na inom mieste sa už spomenulo, že k povinnostiam valašských osadníkov patrilo aj stráženie ciest. O obci *Krempak Poniższy*, ktorá vznikla po roku 1616 na polceste medzi dnešnými obcami Kremná a Mníšek nad Popradom, ktorou prechádzala najvýznamnejšia cesta medzi Spišom a Sąddeckom, sa v roku 1627 poznamenalo: *W tym Krempaku zasiadło chałupników nowo osadzonych No 12, z których żaden z nich czynszu nie dają bo tylko dla bezpieczeństwa osadzeni są.*⁵¹ Lustrácia z roku 1664 o obci *Krempak Nizny* uvádza: *Jest zarembków w tej wsi nro 14, których grunta rzeka Krempak pozabierala i kamieńmi zasula. Płacili przedtym czynsz po fl. 4. Robią pieszo po dni 15 na rok do jakiej roboty nakażą. Przędą po sztuce z dworskiego przędziwa. Dań barania. Którzy zarembcy i kiedy owce chowają, od 100 dają po 5 baranów, koc 1, tak od stada serów 2. Baranka kuchennego dają IMP podstarościemu.*⁵²

Správa z roku 1664 o Nižnej Kremnej hovorí o tom, že pred uvedeným rokom platili činžu 4 zlaté, vykonávali pešiu robotu počas 15 dní podľa potreby, priadli panskú priadzu. Ak mali ovce, odvádzali baraniu daň – od 100 oviec 5 baranov, 1 vlnenú tkaninu na prikrytie, od stáda dva syry, baránka *kuchennego* podstarostovi, teda zástupcovi starostu na hrade Ľubovňa.

Predtým, než sa začneme venovať Rusínom usadeným v iných častiach Spiša, pokúsime sa o odhad počtu obyvateľov v obciach Jakubany, Jarabina či Kamienka v roku 1564 v porovnaní s inými sídlami Ľubovniansko-podolínskej oblasti.

Tabuľka č. 2

Predpokladaný počet obyvateľov sídiel Ľubovniansko-podolínskej oblasti v roku 1564

Názov sídla	Právny status	Predpokladaný počet obyvateľov
-------------	---------------	--------------------------------

obraccją głośnym albo kuchennym zamkowem. Item ci, co owiec nie mają, dawają po popregu. Item powinni posługę konną, gdzie je zamek obróci: do Węgier i do Polski; KURTYKA, Janusz: c. d., s. 513.

⁴⁸ MOL, Regnikolárny archív, Limitanea Hungarico – Galiciana, N 92, fasc. F, Lad. 20, č. 3; BEŇKO, Ján: c. d., s. 176.

⁴⁹ FALNIOWSKA-GRADOWSKA, Alicja – LEŚNIAK, Franciszek (eds.): c. d., s. 722.

⁵⁰ BEŇKO, Ján: c. d., s. 181; WIERZBICKA, Beata – WIERZBICKI, Piotr: c. d., s. 291.

⁵¹ WIERZBICKA, Beata – WIERZBICKI, Piotr: c. d., s. 291.

⁵² FALNIOWSKA-GRADOWSKA, Alicja – LEŚNIAK, Franciszek (eds.): c. d., s. 724.

<i>Miasto Lubowlia</i>	mesto	110 mešťanov/cca 750 obyvateľov
<i>Oppidum Gnieszda alias Knyszyn</i>	mesto	74 mešťanov/cca 500
<i>Oppidum Podoliniecz</i>	mesto	?
<i>Villa Obgart</i>	dedina na nemeckom práve	28 gazdov/cca 190
<i>Villa Nowa Lubowlia</i>	dedina na nemeckom práve	31 gazdov/cca 210
<i>Villa Forbasy</i>	dedina na nemeckom práve	10 gazdov/cca 70
<i>Villa Druszbak Wyszni</i>	dedina na nemeckom práve	17 gazdov/cca 115
<i>Druszbak Nizny</i>	dedina na nemeckom práve	20 gazdov/cca 135
<i>Villa Jakubiany</i>	dedina na valašskom práve	31 gazdov/cca 210
<i>Villa Kamien</i>	dedina na valašskom práve	24 gazdov a 8 štvrt'lánnikov/cca 220
<i>Villa Jarzembina</i>	dedina na valašskom práve	13 gazdov a 5 štvrt'lánnikov/cca 120
<i>Villa Laczkowa</i>	dedina na nemeckom práve	9 gazdov/cca 60

Na uvedenej štatistike je pozoruhodné, že podľa údajov z roku 1837, ako sa o tom ešte bližšie zmienime, boli Jakubany a Kamienka najľudnatejšími rusínskymi obcami na Spiši.

Okolo vzniku obce Stráňany sa v doterajšej odbornej spisbe vyskytujú rozporuplné údaje. Podľa E. Pavlika sa Stráňany stali obcou pravdepodobne v druhej polovici 17. storočia.⁵³ Na druhej strane je sídlo písomne doložené už v rokoch 1567 a 1607. Najstarší záznam o nej pochádza z roku 1567, keď šoltýs Ivan z Kamienky podľa rozhodnutia spišského starostu Mikuláša Maciejowského mal usadiť v Kamienke šiestich gazdov, pričom títo mali získať majetky na opustenom poli Petrovany⁵⁴ (t.j. severne od obce na území zaniknutej stredovekej obce, doloženej v roku 1315 v podobe *Petri villa*).⁵⁵ Riadiť sa mali záväzkami ako iné valašské dediny.⁵⁶ Vo vymedzení územia Kamienky, ktorej súčasťou sa stalo aj pusté pole Petrovany (*Piotrowiany*), sa spomína majetok nedeckého hradu *villa Folwarska*, teda Stráňany. Pojem *villa* zrejme nebol použitý adekvátne. O dedine tohto názvu z danej doby niet iných zmienok. V roku 1590 bol ale *Folwark* – jeden z mnohých majerov (*praedium*) zapísaný medzi majetkami Juraja Horvátha, majiteľa Nedeckého hradu.⁵⁷ Sídlo sa v portálnych súpisoch Spiša uvádza po prvýkrát až v rokoch 1647 – 1648.⁵⁸ O charaktere tohto majera – malého sídla svedčí vzácny doklad z roku 1607, ktorý sa v doterajšej odbornej spisbe reflektoval skôr výnimočne, hoci naň už v roku 1947 upozornil historik O. Halaga.⁵⁹ Vyplýva z neho, že *Folvarskij šoltis Alexij Mirilovič* daroval miestnemu chrámu (*cerkvi Folvarskej greko-ruskej*), ktorý bol vybudovaný na šoltýskom *grunte* k úcte sv. Kosmu a Damiana, istý pozemkový majetok. V popise darovaného pozemkového majetku sa v Stráňanoch spomína mlyn (*mlyn*) či cintorín (*cmintir*). Darovací dokument podpísali okrem šoltýsa *Michail Jarož – prisiažnyj*, *Vasil Chrapiak – prisiažnyj*, *Seman Lastivočka*, *Demian Ladožinskij – cerkovnik Folvarskij*, *Ivan*

⁵³ PAVLIK, Eduard: *Stručné dejiny Zamaguria do roku 1918*. Krakov 2010, s. 77.

⁵⁴ SATS II, s. 425. Podľa J. Beňku mal Ivan usadiť v Kamienke šiestich Rusínov zo spustnutých Petrovian (BEŇKO, Ján: c. d., s. 175).

⁵⁵ SEDLÁK, Vincent (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae 2*. Bratislava 1987, s. 52, č. 75.

⁵⁶ SATS II, s. 425.

⁵⁷ BEŇKO, Ján: c. d., s. 175 – 178.

⁵⁸ TOMAS, Maroš: Zamagurie v portálnych súpisoch v 16. a 17. storočí. In: Števík, Miroslav (ed.): *K dejinám Podolínce a novovekého Spiša*. Stará Ľubovňa 2006, s. 235. Autor nedopatrením zaradil do súpisu aj záznam z roku 1598 o sídle *Folwark*, ktoré bolo ale v majetku Kežmarku, teda o dnešných Stráňanoch pod Tatrami.

⁵⁹ HALAGA, Ondrej: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice 1947, s. 89 – 90; ŠOLTÉS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava 2009, s. 37, pozn. 37.

Krupa, Ivan Čekaňak, Andrej Stašinskij i pročaja hromada Folvarska v pritomnosti parocha Ladežinskij. Z uvedenej listiny vyplýva viacero zaujímavých skutočností. Strážany mali svojho šoltýsa, prisažných, Kostol sv. Kosmu a Damiana⁶⁰ a pravoslávneho kňaza Ladežinského.⁶¹ Aj vzhľadom k záznamu o *Folvarku* z roku 1567 je veľmi pravdepodobné, že sa v tomto malom sídle – majeri (*praedium*), usadili v 16. storočí valašskí osadníci, medzi ktorými dominovali Rusíni. O. Halaga upozornil totižto na skutočnosť, že viaceré mená obyvateľov Strážan v dokumente z roku 1607 nemali rusínsky pôvod, a skonštatoval, že valašskí Rusíni, ktorí sa usadzovali na poľskom pohraničí „boli preriedení východoslovenským živlom“.⁶² Na tomto mieste je žiaduce upozorniť ešte na jeden vážny fakt. Rakúsky historik H. Bidermann vyslovil náhľad, že zhruba tretina územia, ktorú obývajú gréckokatolíci na Spiši a Šariši, bola v minulosti etnicky nemeckým územím, o čom by mohli svedčiť aj ich miestne názvy. Mali medzi ne patriť Stotince, Helcmanovce, Litmanová, Brutovce, Strážany (*Folvark*), Sulín, Kremná (*Krempachy*).⁶³ K tomu je potrebné uviesť, že pri posledných troch lokalitách nedokážeme doložiť, že by pred príchodom Rusínov boli osídlené nemeckým živlom, hoci názvy Strážan i Kremnej majú nemecký pôvod. Vznik týchto obcí je záležitosťou až obdobia novoveku. Teda opatrne treba predmetnú problematiku interpretovať, keďže sa bádateľ môže pri zovšeobecnení ľahko ocitnúť „v slepej uličke.“ Pomenovanie Strážan bolo odvodené od výrazu, ktorý sa nielen v nemčine (*Vorwerk*), ale i poľštine (*folwark*) používal na označenie majera. V prípade Strážan sa vyskytovala poľská podoba predmetného výrazu.⁶⁴ Podľa súpisu z roku 1686 k záväzkom obyvateľov obce *Villa Folwark* bolo o. i. odovzdávanie aj tzv. dvadsiatku z oviec (*Ex ovibus vigesimum Agnum tribuunt*). Obývaných tu bolo 14 usadlostí, 2 pusté. Obyvatelia chovali 244 oviec.⁶⁵

Rovnako susedná obec Strážan – Veľký Lipník, ktorého počiatky ale siahajú na rozdiel od Strážan už do prvých desaťročí 14. storočia,⁶⁶ nadobudol v 16. storočí nové obyvateľstvo. Historik E. Pavlík konštatuje príchod Rusínov do obce v roku 1567, no bez uvedenia prameňa.⁶⁷ V roku 1598 stálo vo Veľkom Lipníku (*Lypnyk*), majetku Valentína Swabyho, 17 domov.⁶⁸

Na severe Spiša sa valašské obyvateľstvo v období novoveku okrem spomínaných sídiel usadilo aj v iných lokalitách. Ďalším sídlom, o ktorom sa zachovala zmienka z roku 1590, je

⁶⁰ Podľa E. Pavlíka boli Strážany od svojho založenia filiálkou gréckokatolíckej fary vo Veľkom Lipníku a sprvu museli obyvatelia Strážan dochádzať na bohoslužby do Veľkého Lipníka, pretože drevený kostol v obci bol postavený až v roku 1661 (PAVLIK, Eduard: c. d., s. 77). Ako vyplýva z listiny z roku 1607, v Strážanoch stál drevený pravoslávny chrám už v uvedenom roku a pôsobil tu pravoslávny kňaz. Druhou vecou je, že si neskôr mohli obyvatelia Strážan vystavať nový drevený chrám a pravdou je aj fakt, že po konštituovaní gréckokatolíckej cirkvi v polovici 17. storočia sa Strážany stali filiálkou Veľkého Lipníka. Ale to nebol začiatok náboženského života v tejto obci.

⁶¹ Podľa P. Šoltésa bol *paroch Ladežinskij* gréckokatolíckym kňazom (ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 37, pozn. 37) Gréckokatolícka cirkev sa ale v Uhorsku konštituovala až v polovici 17. storočia. Záznam o *cerkvi Folvarskej greko-ruskej* z roku 1607 je zápisom o pravoslávnom chráme. K pojmu grécko-ruská cirkev ako synonyma pravoslávnej cirkvi pozri bližšie v diele SOLOVJOV, Sergejevič Vladimír: *Una sancta*. Bratislava 2004, s. 163.

⁶² HALAGA, Ondrej: c. d., s. 89.

⁶³ BIDERMAN, Hermann Ignaz: *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohnort, ihr Erwerb und ihre Geschichte*, Theil 2. Innsbruck 1867, s. 75. S uvedeným náhľadom sa novšie stotožnil P. Šoltés (ŠOLTÉS, Peter: c. d. /2003), s. 617), ktorý medzi takéto lokality zaradil ešte Tichý Potok (*Stelbach*).

⁶⁴ PAVLIK, Eduard: c. d., s. 77. Aj z uvedeného dôvodu nemožno akceptovať náhľad P. Šoltésa: *Vychádzajúc z miestneho názvu Folwark je pravdepodobné, že východný obrad nadväzoval na rímskokatolícke vierovyznanie pôvodných – nemeckých osadníkov* (ŠOLTÉS, Peter: c. d., s. 37, pozn. 37).

⁶⁵ MOL, UetC, E 156, Fasc. 017, No. 003/e, fol. 53.

⁶⁶ Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu Spišská kapitula, Hodnoverné miesto Spišská kapitula, Metales comitatus Scepusiensis, Ser. 3, Fasc. 4, č. 12; ŠTEVÍK, Miroslav: Najstaršie názvy a písomné doloženie, polohy a vývoj (zaniknutých) osád severovýchodného Spiša v neskorom stredoveku (1520 – 1526). In: ŠTEVÍK, Miroslav (ed.): *K stredovekým dejinám Spiša*. Stará Ľubovňa 2003, s. 94.

⁶⁷ PAVLIK, Eduard: c. d., s. 79.

⁶⁸ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 271.

Osturňa, doložená ako *praedium* – majer, malé sídlisko na majetkoch hradu Nedeca.⁶⁹ Obcou sa Osturňa stala okolo roku 1612.⁷⁰ Podľa súpisu z roku 1686 k záväzkom obyvateľov obce *Oszturnia* bolo aj odovzdávanie desiatku z oviec (*Decimam de Ovibus agnum quindecimum*). V tom čase chovali 455 oviec. Súpis evidoval 36 mien osadníkov na zárubkoch/usadlosti rôznej veľkosti, v celkovom počte 18, pričom 14½ zárubkov/usadlostí bolo pustých (*desertae*).⁷¹

Krátky čas obývali Rusíni aj obec Veľká Franková potom, čo z nemeckého práva prešla na právo valašské. Prior kartuziánskeho kláštora v Lechnici v roku 1553 daroval Maximiliánovi, resp. jeho dedičom slobodné šoltýstvo vo *Franckenhaw*. V roku 1562 miestni obyvatelia Lukáč a Jurko s ďalšími obyvateľmi tejto rusínskej obce (*Villa Rutenis*) urovnali spor so susedmi o pastviská.⁷² O valašskom práve, ktorým sa obec riadila od roku 1553, svedčia aj nasledujúce povinnosti, zaznamenané v urbári z roku 1568. Na polovičných usadlostiach bývalo 7 sedliakov a ďalej tu žili 3 želiari. Tí, ktorí mali ovce, odovzdávali jeden syr a popruh, ako aj desiatok od ovčíc (*Decimam agnorum*). Tí, ktorí ovce nemali, odovzdávali syry z kravského mlieka.⁷³ V roku 1598 stálo vo Frankovej (*Frankowa*), majetku *Rákócziho*, 10 domov.⁷⁴ Pred vznikom Malej Frankovej (1611) existovali na jej území košiare, nazývané salaše (*sallase*), kde slobodne pásol kone a ovce aj šoltýs z Veľkej Frankovej.⁷⁵

Obdobne ako tomu bolo v prípade Veľkej Frankovej, Rusíni istý čas obývali aj Vyšné Lapše. Svedčia o tom záznamy z kanonických vizitácií z rokov 1700 a 1712, v ktorých sa uvádza, že drevený Kostol sv. Petra a Pavla v obci kedysi vybuďovali Rusíni (*Per Ruthenos aedificatum/Per Ruthenos olim aedificata*).⁷⁶ Vyšné Lapše sú v písomných prameňoch doložené v roku 1463 v podobe *Ffelzelaps*.⁷⁷ V roku 1598 stálo vo Vyšných Lapšoch (*Superior lapssa*), majetku Juraja *Horvátha* a šľachticov z Brezovice, 20 domov.⁷⁸

Ďalšia obec, ktorú založili Rusíni na severe Spiša bol Jurgov (*Jurgów*). Vznikol podľa údajov z portálného súpisu z roku 1556 v roku 1546 na valašskom práve.⁷⁹ Portálny súpis z roku 1567 uvádza *Giiwrko* ako obec hradu Dunajec (Nedeca), nedávno, znovu pred niekoľkými rokmi založenú, ktorej sloboda (lehota) ešte nevypršala.⁸⁰ Portálny súpis z roku 1570 o jej založení uvádza: *Noviter in silvis sub ipsis montibus Carpathicis erecta est...* (Nedávno, znovu v lesoch pod horami Karpát (Tatrami) postavená...).⁸¹ Z uvedeného je zrejmé, že proces osídlenia Jurgova nebol jednorazovou záležitosťou. O rusínskom charaktere sídla portálny súpis z roku 1576 uvádza: *Jurgow Eiusdem Rutenica*.⁸² V roku 1598 stálo v Jurgove (*Gywrkowa*), majetku Juraja *Horvátha* 10 domov.⁸³

V nasledujúcej časti priblížime obce, v ktorých sa usadili Rusíni z ďalších oblastí Spiša. V údolí Holumnického potoka, v oblasti Levočských vrchov, vznikla na konci 13. storočia na

⁶⁹ BEŇKO, Ján: c. d., s. 179.

⁷⁰ PAVLIK, Eduard: c. d., s. 72.

⁷¹ MOL, UetC, E 156, Fasc. 017, No. 003/e, fol. 213.

⁷² SATS II, s. 406 – 408; BEŇKO, Ján: c. d., s. 176.

⁷³ MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal (eds.): *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I*. 1959, s. 158. Podľa E. Pavlika údaj o tom, že v roku 1568 v obci žili iba 7 poddaných a 3 želiarov dokazuje, že väčšina Rusínov sa z obce už vysťahovala (PAVLIK, Eduard: c. d., s. 78). Na druhej strane sa ale iba šesť rokov predtým obec nazývala *villa Rutenis* (SATS II, s. 406 – 108).

⁷⁴ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 275.

⁷⁵ BEŇKO, Ján: c. d., s. 180.

⁷⁶ HRADSZKY, Josephus: *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli ad Sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio*.

Szepesváralja 1903 – 1904, s. 254; ARKBÚ Spišská kapitula, Kanonická vizitácia J. Sigrayho z roku 1712, s. 282.

⁷⁷ MOL, DI 69022; BEŇKO, Ján: c. d., s. 167.

⁷⁸ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 270.

⁷⁹ MOL, Portae ac diccae A 2657; BEŇKO, Ján: c. d., s. 177.

⁸⁰ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 57 – 60; TOMAS, Maroš: c. d., s. 199.

⁸¹ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 88 – 103; TOMAS, Maroš: c. d., s. 205.

⁸² MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 147 – 150; TOMAS, Maroš: c. d., s. 207.

⁸³ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 275.

majetku rodu *Berzeviczy* dedina Stotince,⁸⁴ doložená v písomných prameňoch v roku 1322 v podobe *Hundertmark*.⁸⁵ Poľský šľachtic *Hieronym Łaski* v roku 1539 vyhnal zo Stotiniac dovtedy tu bývajúcich nemeckých obyvateľov a usadil Rusínov (*Ruthenos, Walachos et schismaticos*), ktorí bojovali na strane poľského kráľa Žigmunda Starého.⁸⁶ V roku 1598 stálo v Stotinciach, majetku rôznych šľachticov, 28 domov.⁸⁷ Podľa urbára z roku 1671 dediční majitelia odovzdávali z 20 oviec jedného baránka, ostatní jahňa pre kuchyňu (*Hereditarii ex Ovibus 20 Agnum decimam tenentur. Reliqui tantum per agnellum pro Culina*).⁸⁸ Podľa súpisu z roku 1686 chovali 318 oviec. Súpis vtedy evidoval 17 sedliakov na usadlostiach rôznej veľkosti, v celkovom počte 10 usadlostí a 25 želiarov.⁸⁹ Prítomnosť Rusínov je v 17. storočí doložená aj v susednej obci Stotiniac – v Jurskom,⁹⁰ ktorá vznikla na nemeckom práve po roku 1260 na majetku rodiny *Görgey*.⁹¹ V písomných prameňoch sa spomína v roku 1329 v podobe *Sentgurg*.⁹² Rusíni sa v obci usadili pravdepodobne v 16. storočí, kde žili spoločne s Nemcami.⁹³ V roku 1598 stálo v Jurskom (*Zenthgyörgy*), majetku rôznych šľachticov, 23 domov.⁹⁴

Ďalšia dedina v oblasti Levočských vrchov, ktorú osídlili Rusíni, sa nazýva Torysky. Založená bola v roku 1537 na valašskom práve, na území mesta Levoča. O valašskom práve svedčia povinnosti, zaznamenané v dokumentoch z rokov 1666 a 1766. Valasi mali záväzok odovzdať podiel zo svojich kôz a oviec (každú desiatu ovcu) a hrudu syra. V čase voľby richtára v Levoči boli obyvatelia Torysiak povinní odovzdať troch baranov a veľký syr. Prvý známy šoltýs obce – Jacko sa spomína v dokumente z roku 1551.⁹⁵ V roku 1598 stálo v Toryskách (*Thoryska*), majetku Levoče, 28 domov.⁹⁶ V susednej obci – Vyšných Repašoch je prítomnosť Rusínov písomne doložená v 17. storočí, kde žili spoločne so Slovákmi.⁹⁷ Obec sa vyvinula na nemeckom práve po roku 1310 v lese *Repach* medzi hranicou mesta Levoča a Levočskými horami, patriacom rodine *Görgey*.⁹⁸ V písomných prameňoch je doložená v roku 1323 v podobe (*Keet*)*repas*.⁹⁹ V obci sa Rusíni usadili v 15. alebo 16. storočí. V roku 1598 stálo vo Vyšných Repašoch (*Superior Repass*), majetku rôznych šľachticov, 27 domov.¹⁰⁰ Na rozdiel od Vyšných Repáš, v Nižných Repašoch v 17. storočí dominovali Rusíni. Obec bola založená na nemeckom práve po roku 1278 v lese *Repach* medzi hranicou mesta Levoča a Levočskými vrchmi, patriacom rodine *Görgey*. V písomných prameňoch je doložená v roku 1323 v podobe (*Keet*)*repas*, teda spoločne s Nižnými Repašmi v zmysle dvojce Repaše.¹⁰¹ Rusíni obec osídlili v 15. alebo 16. storočí. V roku 1598 stálo v Nižných Repašoch (*Inferior Repass*), majetku rodiny *Görgey*, 17 domov.¹⁰² Ďalšia obec v Levočských vrchoch, kde v 17. storočí dominovali Rusíni, bola Oľšavica. Vznikla na nemeckom práve v posledných desaťročiach 13. storočia na

⁸⁴ ŠTEVÍK, Miroslav: c. d. (2011), s. 134.

⁸⁵ RDSI II, s. 370, č. 849,

⁸⁶ MAREK, Miloš, c. d., s. 165.

⁸⁷ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 271.

⁸⁸ MOL, UetC, E 156, Fasc. 017, No. 003/b, fol. 29.

⁸⁹ MOL, UetC, E 156, Fasc. 017, No. 003/e, fol. 215 – 218.

⁹⁰ HRADSZKY, Josephus: c. d. (1903 – 1904), s. 340.

⁹¹ CDSI II, s. 463, č. 662.

⁹² NAGY, Imre (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis*, vol. 2. Budapest 1881, s. 423, č. 369.

⁹³ HRADSZKY, Josephus: c. d. (1903 – 1904), s. 340.

⁹⁴ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 271.

⁹⁵ ŽIFČÁK, František – KURICOVÁ, Žofia – ČARÁK, Ján: Torysky. In: Novotná, Mária (red.): *História a súčasnosť Rusínov v Levočských vrchoch*. Levoča 2002, Levoča 2002, s. 23 – 24.

⁹⁶ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 271.

⁹⁷ HRADSZKY, Josephus: c. d. (1903 – 1904), s. 191.

⁹⁸ NAGY, Imre (ed.): *Codex diplomaticus patrius*, VI. Budapest 1876, s. 227 – 228, č. 161.

⁹⁹ RDSI II, s. 393, č. 904.

¹⁰⁰ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 271.

¹⁰¹ RDSI II, s. 393, č. 904.

¹⁰² MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 271.

majetku rodiny *Zsigray*. V roku 1300 sa predmetom majetkovej del'by stala aj zem lesa Olšavica (*Olswowycha*).¹⁰³ Znamená to, že pôvodná Olšavica musela pred rokom 1300 spustnúť. Podľa listiny z roku 1308 sa totižto spomína ako obec, ktorá sa mala nanovo založiť (*in quadam villa – congreganda, Elswowycha vocata, denuo in culturam redigenda*). Mikuláš, syn Danuša zo Žehry dostal vtedy povolenie postaviť tu k úcte sv. Mikuláša kaplnku alebo kostol.¹⁰⁴ Podľa urbára z roku 1583 bol v Olšavici iba jeden roľník (*Unus colonus ibidem est*).¹⁰⁵ Valasi (Rusíni) sa v obci usadili pravdepodobne v závere 16. storočia. V roku 1598 totižto stálo v Olšavici (*Olssawycha*), majetku rôznych šľachticov, 20 domov.¹⁰⁶

Ďalšia obec s významným zastúpením Rusínov, písomne doloženým v 17. storočí, boli Brutovce, v ktorých žili aj Slováci.¹⁰⁷ Obec vznikla po roku 1260 na území veľkého lesa, spomínaného v metácii Ordzovian v roku 1260.¹⁰⁸ V roku 1319 sa spomína v podobe *Brotouch a. n. Senthlorinch* (Svätý Vavrinec).¹⁰⁹ Rusíni sa v obci usadili pravdepodobne v 16. storočí. V roku 1598 stálo v obci *Brutocz*, majetku Krištofa *Sednyczkého*, 12 domov.¹¹⁰

Obec Podproč sa vyvinula v 13. storočí na majetku rodu *Zsigray*.¹¹¹ V písomných prameňoch sa v roku 1314 spomína ako *Wlasynoupatak*.¹¹² Počiatky prítomnosti Rusínov, písomne doloženej v roku 1712,¹¹³ sú pravdepodobne späté so 16. storočím. V roku 1598 stáli v obci *Podprocz*, majetku Jána *Kyszela*, 4 domy.¹¹⁴

Záznam z roku 1786 dokumentuje skutočnosť, že Rusíni tvorili kedysi väčšinu obyvateľov obce Pavľany.¹¹⁵ Tie vznikli na majetku Spišskej kapituly v 13. storočí. Prvá zmienka sa zachovala z roku 1339 v podobe *Sentpal* (Svätý Pavol).¹¹⁶ V roku 1529 sa spomínajú ako vyhorená obec – *Pawlan combusta*.¹¹⁷ Rusíni sa tu usadili pravdepodobne v 16. storočí. V roku 1598 stálo v obci *Paulyen*, majetku spišského prepošta, 14 domov.¹¹⁸ Podľa výkazu z roku 1755 obyvatelia obce chovali 244 oviec a kôz. Inventár majera v Pavľanoch z uvedeného roku obsahuje informácie o počte oviec i ovčiarskom náradí.¹¹⁹ K obciam v oblasti Levočských vrchov, v ktorých sú v 17. storočí doložení Rusíni, patrí aj Vyšný Slavkov. Uvedenú skutočnosť dokumentujú záznamy z rokov 1700 a 1712, podľa ktorých drevený Kostol sv. Michala postavili pred 60, resp. 80 rokmi Rusíni (*Ante annos 60. a Ruthenis aedificatum/Ante annos circiter 80. á Ruthenis aedificatum*),¹²⁰ t.j. okolo roku 1630, resp. 1640. Obec vznikla po roku 1322 na pôvodnom území Nižného Slavkova. Mali ju osídliť hostia

¹⁰³ IPOLYI, Arnold – NAGY, Imre – VÉGHELY Dezső (eds.): *Codex diplomaticus patrius*, VI. Budapest 1876, s. 456, č. 338.

¹⁰⁴ NAGY, Imre (ed.): *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, I. (1301 – 1321). Budapest 1878, s. 148, č. 137; FEKETE NAGY, Antal: c. d., s. 159; VENCKO, Ján: *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišská Kapitula 1941, s. 319.

¹⁰⁵ MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal (eds.): c. d., s. 428, č. 13/30

¹⁰⁶ MOL, *Conscriptiones portarum* E 158, fol. 274.

¹⁰⁷ HRADSZKY, Josephus: c. d. (1903 – 1904), s. 191.

¹⁰⁸ CDSI II, s. 463, č. 664.

¹⁰⁹ RDSI II, s. 205, č. 434; FEKETE NAGY, Antal: c. d., s. 156.

¹¹⁰ MOL, *Conscriptiones portarum* E 158, fol. 274.

¹¹¹ FEKETE NAGY, Antal: c. d., s. 158.

¹¹² RDSI I, s. 498, č. 1169.

¹¹³ ARKBÚ Spišská kapitula, Kanonická vizitácia J. Sigrayho z roku 1712, s. 306.

¹¹⁴ MOL, *Conscriptiones portarum* E 158, fol. 274.

¹¹⁵ ŠOLTÉS, Peter: c. d., s. 63.

¹¹⁶ ARKBÚ Spišská kapitula, Hodnoverné miesto Spišská kapitula, *Miscellanea*, Scr. 9, Fasc. 10, č. 32; ŠTEVÍK, Miroslav: c. d. (2006), s. 73.

¹¹⁷ Spišský archív v Levoči, Spišská župa, kongregačné spisy, č. 13/1529; ŠTEVÍK, Miroslav: c. d. (2006), s. 73.

¹¹⁸ MOL, *Conscriptiones portarum* E 158, fol. 274.

¹¹⁹ MOL, *UetC*, E 156, Fasc. 149, No. 034, fol. 6; Fasc. 149, No. 032.

¹²⁰ HRADSZKY, Josephus: c. d. (1903 – 1904), s. 185; ARKBÚ, Kanonická vizitácia J. Sigrayho z roku 1712, s. 143.

(*hospites*) a riadiť sa mala podľa saského práva (*sub iure...Saxonum*).¹²¹ V roku 1330 je doložená pod názvom *Noua Slauka*.¹²² V roku 1598 stálo v obci (*Superior Zalok*), majetku Krištofa *Sednyczkého*, 18 domov.¹²³ Rusíni sa v obci usadili pravdepodobne v 16. storočí, no najneskôr v tridsiatych rokoch 17. storočia. V rokoch 1700 a 1712 sú v obci ale doložení iba katolíci v počte 40, resp. 20 a evanjelici a.v. v počte 200, resp. 40. Obyvatelia boli v roku 1700 všetci Slováci.¹²⁴

Tabuľka č. 3

Inventár majera v Pavľanoch z roku 1755

<i>In Allodiatura Paulyanensi</i>		panský majer v Pavľanoch
<i>Ahenum pro opilione ad Tugurium deserviens</i>	1	medený kotlík pre baču k salašu patriaci
<i>Palus Ferens pro extruendo Tugurio necessarius</i>	1	železný kôl nevyhnutný pre stavbu salaša
<i>Pro Mulgendis ovis Gellyetae seu Scaffia Ligna</i>	4	drevené gelety pre dojenie oviec
<i>Vasa pro Confectione Casei</i>	1	nádoba pre výrobu syra
<i>Scaffia</i>	2	nádoby
<i>Oves Mulgibiles</i>	75	dojné ovce
<i>Caprae</i>	10	kozy
<i>Oves 1 anni</i>	45	jednoročné ovce
<i>Agnelli unius Anni</i>	11	barančeky
<i>Agni Castrati</i>	10	kastrované barany
<i>Agni senes</i>	3	staré barany
<i>Hirci</i>	4	kozle
<i>Oves steriles</i>	3	jalové ovce
<i>Oves et Agnelli hujus Anni</i>	69	tohoročné ovečky a baránky
<i>In Summa Oves</i>	230	spolu oviec

Tretím významnejším areálom Spiša popri Ľubovnianskej vrchovine a Levočských vrchoch, v ktorom sa v minulosti usadili Rusíni, bola oblasť Volovských vrchov. Prítomnosť Rusínov v obci Teplička je doložená v 17. storočí, kde bývali so Slovákmi.¹²⁵ Vyvinula sa na majetku rodu *Máriássy* na prelome 13. a 14. storočia. V písomných prameňoch je doložená v roku 1327 v podobe *Toplaucha* (1327).¹²⁶ Rusíni sa v obci usídlili pravdepodobne v 16. storočí. V roku 1598 stálo v obci (*Teplyczka*), majetku rodiny *Máriássy*, 14 domov.¹²⁷

Ďalším sídlom, v ktorom sa prítomnosť Rusínov spája so začiatkom 15. storočia, je Poráč.¹²⁸ Obec sa vyvinula v polovici 14. storočia¹²⁹ a písomne je doložená v roku 1374

¹²¹ RSDI II, s. 375 – 376, č. 861; MAREK, Miloš: c. d., s. 180.

¹²² ARKBÚ Spišská kapitula, Hodnoverné miesto Spišská kapitula, Scr. XI, Fasc. 6, rotulus 1 3; MAREK, Miloš: c. d., s. 180.

¹²³ MOL, Conscriptio portarum E 158, fol. 274.

¹²⁴ HRADSZKY, Josephus: c. d. (1903 – 1904), s. 186; ARKBÚ Spišská kapitula, Kanonická vizitácia J. Sigrayho z roku 1712, s. 141.

¹²⁵ HRADSZKY, Josephus: c. d. (1903 – 1904), s. 199.

¹²⁶ ŠTEVÍK, Miroslav: *Markušovce – starobylé centrum veľkého domínia*. Spišská Nová Ves 2015, s. 7.

¹²⁷ MOL, Conscriptio portarum E 158, fol. 274.

¹²⁸ ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2003), s. 615.

¹²⁹ GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.): *Súpis pamiatok na Slovensku*, II. Bratislava 1968, s. 525. Autor historických údajov k obci Vendelín Jankovič.

v podobe *Veresheng*¹³⁰ v zmysle červený vrch. V roku 1382 je tu doložené patrocínium sv. Juraja.¹³¹ V roku 1598 stálo v obci (*Porach*), majetku rodiny *Máriássy*, 14 domov.¹³²

Rusíni sú v 17. storočí doložení aj ako obyvatelia Závadky.¹³³ Obec sa vyvinula po roku 1345 na majetku rodiny *Máriássy*. Jej pôvodný názov znel *Szent Peterfalua* (Svätý Peter).¹³⁴ Rusíni sa v obci usadili v 15. alebo 16. storočí.¹³⁵ V roku 1598 stálo v obci (*Zawadka*), majetku rodiny *Máriássy*, 12 domov.¹³⁶ Rusíni sú doložení v 17. storočí aj v Slovincách.¹³⁷ Nižné Slovincy sa v 14. storočí vyvinuli na území mesta Gelnica. V písomných prameňoch sa spomínajú v roku 1368 v podobe *Abucuk*.¹³⁸ Rusíni sa v obci usadili v 15. alebo 16. storočí. V roku 1598 stálo v obci (*Inferior Slowenka*), majetku rodiny *Thurzo*, 27 domov.¹³⁹ Súpis z roku 1685 uvádza v obci 17 sedliakov, 5 želiarov a 5 podželiarov. Sedliaci chovali celkovo 239 oviec.¹⁴⁰

Vyšné Slovincy sa vyvinuli na pôvodnom území Nižných Slovinciek v 15. storočí. Spomínajú sa v roku 1460 v podobe *Zlowinka utraque* v zmysle dvojce Slovincy, teda spoločne s Nižnými Slovincami.¹⁴¹ Rusíni sa tu usadili pravdepodobne v 15. storočí, no najneskôr v 16. storočí. V roku 1598 stálo v obci (*Superior Slowenka*), majetku rodiny *Thurzo*, 16 domov.¹⁴² Súpis z roku 1685 uvádza v obci 19 sedliakov, 4 želiarov a 4 podželiarov. Pustá bola jedna sedliacka, dve želiarske a jedna podželiarska usadlosť. Sedliaci chovali celkovo 358 oviec.¹⁴³

Žakarovce sa vyvinuli na nemeckom práve v prvej polovici 14. storočia na území patriacom rodu *Jekelfalvy* (*intra metas possessionis Jekelfalwa*). V písomných prameňoch sa spomína v roku 1341 v podobe *Scakarfalua*.¹⁴⁴ Rusíni sa tu usadili pravdepodobne v 15. alebo 16. storočí.¹⁴⁵ V roku 1598 stálo v obci (*Zakarfalwa*), majetku rodiny *Thurzo*, 29 domov.¹⁴⁶ Súpis z roku 1616 zaznamenal v Žakarovciach 13 sedliakov na celých usadlostiach, 10 na polovičných a 9 želiarov.¹⁴⁷

Helcmanovce vznikli na nemeckom práve v roku 1326. V predmetnej zakladacej listine sa obec spomína v podobe *Kunchfalua*.¹⁴⁸ V roku 1368 sa zaznamenala v podobe *villa Heuchandi*.¹⁴⁹ Rusíni sa v nej usídlili v 15., resp. 16. storočí. O novom právnom postavení obce vypovedajú povinnosti jej obyvateľov, zaznamenaných v urbári z roku 1583. Títo odovzdávali desiatok z oviec. Sedliaci, ktorí mali ovce, odovzdávali jeden syr s desiatkom, druhý okolo sviatku sv. Michala. Ďalej nádobu bryndze a na Veľkú noc baránka. Celá komunita dávala

¹³⁰ KROPILÁK, Miroslav (red.): *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*, 2. Bratislava 1977, s. 426. Autor historických údajov k obci Ivan Chalupecký.

¹³¹ FEKETE NAGY, Antal: c. d., s. 121.

¹³² MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 274.

¹³³ HRADSKZY, Josephus: c. d. (1903 – 1904), s. 260.

¹³⁴ FEJÉR, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, VIII/5. Budae 1835, s. 99 – 100, č. 56. K identifikácii dediny *Szent Péterfalva* pozri bližšie ŠTEVÍK, Miroslav: *Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša*. Stará Ľubovňa 2005, s. 46.

¹³⁵ M. Marek predpokladá ich usadenie do konca stredoveku (MAREK, Miloš: c. d., s. 246).

¹³⁶ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 274.

¹³⁷ HRADSKZY, Josephus: c. d. (1903 – 1904), s. 261.

¹³⁸ CDH, IX/4, s. 116, č. 53; BADÍK, Milan – PAVLIK, Eduard: *Gelnica a okolie*. Košice 1969, s. 11; MAREK, Miloš: c. d., s. 336.

¹³⁹ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 274.

¹⁴⁰ MOL, UetC, E 256, Fasc. 104, No. 29, fol. 5.

¹⁴¹ FEKETE NAGY, Antal: c. d., s. 132.

¹⁴² MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 274.

¹⁴³ MOL, UetC, E 256, Fasc. 104, No. 29, fol. 6.

¹⁴⁴ MOL DI 83 228; MAREK, Miloš: c. d., s. 155.

¹⁴⁵ MAREK, Miloš: c. d., s. 155.

¹⁴⁶ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 275.

¹⁴⁷ MOL, UetC, E 156, Fasc. 097, No. 034.

¹⁴⁸ CDH VIII/3, s. 140 – 143, č. 38.

¹⁴⁹ CDH IX/4, s. 116, č. 53; MAREK, Miloš: c. d., s. 155 – 156.

nádobu masla, jednu vlnenú tkaninu a v období medzi Veľkou nocou a Turícami jedno teľa na Spišský hrad.¹⁵⁰ V roku 1598 stálo v obci (*Henczmanowcze*), majetku rodiny *Thurzo*, 30 domov.¹⁵¹

Kojšov sa vyvinul na nemeckom práve v prvej polovici 14. storočia na území, ktoré patrilo rodine *Jekelfalvy*. V roku 1368 sa obec spomína v podobe *villa Kois*.¹⁵² Keď sa v roku 1423 stalo sídlo predmetom obnovennej donácie spomínanej rodine, uviedlo sa v podobe *predium Koys*.¹⁵³ O tom, že v horskom prostredí Spiša nebolo jednoduché udržať kontinuitu osídlenia svedčí už doklad z roku 1368, ktorý o obciach Krompachy, Slovinky, Žakarovce, Jaklovce, Folkmar, Margecany, Kojšov, Prakovce, Helcmanovce a Švedlár uvádza, že niektoré z nich už boli opustené (*quarum quedam populosae, quaedam vero habitatoribus (vacuae) haberentur*).¹⁵⁴ Každopádne Kojšov ako *predium* (majer) bol vhodným priestorom pre príchod nového obyvateľstva – Rusínov a je predpoklad, že sa tak udialo ešte v 15. storočí.¹⁵⁵ O novom právnom postavení obyvateľov obce svedčí urbár z roku 1583, podľa ktorého odovzdávali desiatok z oviec. Tí sedliaci, ktorí mali ovce, v čase odovzdávania desiatku dávali jeden syr, a ešte raz ďalší syr na sviatok sv. Michala. Ďalej dávali nádobu bryndze a nádobu masla, teľa a jedného baránka na Veľkú noc. K povinnostiam patrilo odovzdanie divej zveri a rýb do kuchyne. Na Spišský hrad dávali aj vlnenú tkaninu.¹⁵⁶ V roku 1598 stálo v obci (*Koysow*), majetku rodiny *Thurzo*, 19 domov.¹⁵⁷

Menšia komunita Rusínov sa usadila aj na území Mníška nad Hnilcom, ktorý sa vyvinul na prelome 13. a 14. storočia na pozemkovom majetku, ktorý patrilo rodu *Milaj* (rodinne spriazneného s rodom *Görgey*).¹⁵⁸ V písomných prameňoch sa spomína v roku 1332 v podobe *Villa, que dicitur ad Heremitam* (dedina, ktorú nazývajú k pustovni).¹⁵⁹ Rusíni sa na území obce usadili v 15. alebo v prvej polovici 16. storočia. Evanjelický farár sa v roku 1569 sťažoval u svojho zemepána Stanislava *Thurzu*, že Valasi žijúci v *Remete Vallamu* odmietli platiť desiatok, dokonca už aj vybranú daň (obilie) si potajomky odniesli. Veľmi by potrebovali Božie slovo, pretože sú to neskrotní ľudia a nevedú kresťanský život. *Remete valla* bola osada na území Mníška, založená Valachmi, z čoho vznikol názov *Valla*.¹⁶⁰ V roku 1598 stálo v obci (*Remethe*), majetku rodiny *Thurzo*, 70 domov.¹⁶¹ Podľa záznamu z roku 1700 obývali Mníšek dominantne Nemci. Žilo tu vtedy 1000 evanjelikov, gréckokatolíkov iba 18.¹⁶²

Krátkodobá prítomnosť Rusínov sa viaže s obcou Tichá Voda. Tá vznikla v 14. storočí a v písomných prameňoch je uvedená v roku 1344 v podobe *Lasyupatak, Stillbach*.¹⁶³ Sídlom bolo zničené v roku 1556 a okolo roku 1560 v nej Bebekovci usadili Valachov, ktorých ale zakrátko vyhnali majitelia Spišského hradu. Pokladali totiž Tichú Vodu za svoj majetok a preto

¹⁵⁰ MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal (eds.): c. d., s. 418 – 419.

¹⁵¹ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 275.

¹⁵² CDH IX/4, s. 116, č. 53.

¹⁵³ MOL DI 83 613.

¹⁵⁴ CDH IX/4, s. 116, č. 53; MAREK, Miloš: c. d., s. 155.

¹⁵⁵ MAREK, Miloš: c. d., s. 155. Porovnaj ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 36.

¹⁵⁶ MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal (eds.): c. d., s. 419.

¹⁵⁷ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 275.

¹⁵⁸ ŠMILAUER, Vladimír: Osídlení a národnosti Spiše. In: *Bratislava*, IX, 1935, s. 158.

¹⁵⁹ NAGY FEKETE, Antal: c. d., s. 132.

¹⁶⁰ ILA, Bálint: c. d., 36, pozn. 174.

¹⁶¹ MOL, Conscriptioes portarum E 158, fol. 275.

¹⁶² HRADSZKY, Josephus: c. d., s. 172.

¹⁶³ MOL DI 24 799; MAREK, Miloš: c. d., s. 157.

dali ešte nie celkom postavené domy Valachov zrúcať. Samotných Valachov vyhнали či dali spolu s ovcami zavliecť na Spišský hrad. V následnom dlhodobom spore vypovedali svedkovia, že Valasi boli pre ich zvláštne a zlé mravy neželaní susedia.¹⁶⁴

Uvedené fakty možno zhrnúť do nasledujúcej tabuľky, ktorá predstavuje prehľad o sídlach na Spiši, v ktorých sa usadili Rusíni v období 15. – 17. storočia.

Tabuľka č. 4

Názvy sídiel Spiša s dominantným či výraznejším zastúpením Rusínov v období 15. – 17. storočia (krátkodobo či dlhodob)

Ľubovnianska vrchovina a Zamagurie

Názov sídla	Predpokladaný (p) či písomne doložený (d) príchod Rusínov
Kamienka	15. storočie (p)
Jarabina	15. storočie (p)
Krčma Kremná	1551 (d)
(Vyšná) Kremná	začiatok 17. storočia (d)
Litmanová	1570 (d)
Sulín	16. storočie (p); cca 1607 (d)
Nižná Kremná	1617 – 1628 (d)
Stráňany	16. storočie (p); 1607 (d)
Veľký Lipník	16. storočie (p); 1567 (d?)
Osturňa	16. storočie (p)
Veľká Franková	1553 (d)
Vyšné Lapše	16. alebo 17. storočie (p)
Jurgov	1546 (d); ante 1567 (d)

Levočské vrchy

Jakubany	1497 (d)
Stotince (dnes časť Ihlian)	1539 (d)
Jurské	16. storočie (p)
Torysky	1537 (d)
Vyšné Repaše	15. alebo 16. storočie (p)
Nižné Repaše	15. alebo 16. storočie (p)
Olšavica	16. storočie (p)
Brutovce	16. storočie (p)
Podproč	16. storočie (p)
Pavľany	16. storočie (p)
Vyšný Slavkov	16. storočie (p); cca 1630 – 1640 (d)

Volovské vrchy

Teplička	16. storočie (p)
Poráč	cca 1420 (d?)
Závadka	15. alebo 16. storočie (p)
Vyšné Slovinky	15. alebo 16. storočie (p)
Nižné Slovinky	15. alebo 16. storočie (p)
Žakarovce	15. alebo 16. storočie (p)

¹⁶⁴ MOL DI 24 901; ILA, Bálint: c. d., s. 36.

Helcmanovce	15. alebo 16. storočie (p)
Kojšov	15. storočie (p)

Z uvedených faktov vyplýva, že príchod Rusínov do regiónu bol dlhodobý proces, ktorý trval viac ako 200 rokov, od prelomu 14. a 15. storočia do prvých desaťročí 17. storočia. Iba výnimočne zakladali nové sídla „na zelenej lúke“, keďže v horskom prostredí sa nachádzalo dosť miesta na usadenie, častokrát v čiastočne alebo úplne spustnutých sídlach, ktorých počiatky siahajú do 13., resp. 14. storočia. V horskom prostredí mohli Rusíni uskutočňovať hospodárske aktivity, najmä pastierstvo, typické pre valašské obyvateľstvo. S tým súviseli i záväzky voči zemepánom (odovzdávanie určitého počtu oviec, resp. baranov, syra, bryndze, výrobkov z kože – popruhov, či vlnených tkanín). Časom nadobúdalo na význame aj pestovanie plodín (roľníčenie). Novopríchodiace obyvateľstvo sa od staršieho odlišovalo jazykom, náboženstvom, spôsobom života, hospodárskymi aktivitami, čo z času na čas spôsobovalo medzi nimi napätia.

V ďalšej časti publikácie sa stručne budeme venovať vývinu náboženských pomerov v obciach osídlených Rusínmi na Spiši. Tí do regiónu prichádzali od prelomu 14. a 15. storočia a z náboženského hľadiska boli pravoslávnymi veriacimi. V 16. storočí, po roku 1517 sa na Spiši začali šíriť myšlienky reformácie a do konca spomínaného storočia sa takmer všetko obyvateľstvo západného (latinského) obradu hlásilo k protestantizmu. Tento proces neobišiel ani obce, v ktorých žilo pravoslávne obyvateľstvo. Svedčí o tom o.i. zoznam evanjelických či kalvínskych farností zo 17. storočia, medzi ktorými sa spomínajú aj sídla, v ktorých mali dominantné či výrazné zastúpenie Rusíni – Stotince, Jurské, Helcmanovce, Poráč, Brutovce, Oľšavica, Vyšné Repaše, Nižné Slovinky, Teplička, Vyšný Slavkov a Zavadka.¹⁶⁵ Časť pravoslávneho – rusínskeho obyvateľstva v spišských sídlach prešla v čase reformácie na pozície protestantizmu, či už ako evanjelici alebo kalvíni (viď. tabuľka č. 5). Napríklad sa tak udialo v obci Poráč, o ktorej vizitácia z roku 1700 uvádza: *DD. Terrestres sunt Nobiles Máriasy Calvinistae, qui per vim suos subditos multos fecerunt Calvinistas* (Zemepánmi sú šľachtici z rodu *Máriassy* – kalvíni, ktorí svojou mocou mnohých poddaných urobili kalvínmi).¹⁶⁶ Na druhej strane nastala v živote veriacich východného obradu v regióne v prvej polovici 17. storočia výrazná zmena. Vývoj v Poľsku v tomto smere predbehol o viac ako polstoročie vývoj v Uhorsku. Najskôr štyria pravoslávni biskupi na synode v Belzi v roku 1590 vyhlásili vôľu uzavrieť cirkevnú úniu so Svätou stolicou. Následne, v roku 1596 sa uzavrela Brestská únia, na základe ktorej časť hierarchov, kňazov a pravoslávnych veriacich uznali nadradenosť pápeža pri zachovaní východnej duchovnosti, byzantskej liturgie, cirkevných pravidiel (vrátane súhlasu so ženbou kňazov), jazyka pri bohoslužbách – starej cirkevnej slovančiny a Juliánskeho kalendára, čím sa konštituovala *Uniatská* cirkev.¹⁶⁷ Istý čas bola jedinou legálnou cirkevnou inštitúciou východných kresťanov na území poľsko-litovského štátu, no ešte počas prvej tretiny 17. storočia tu nadobudla pravoslávna cirkev opäť legálny status.¹⁶⁸ Pre Spiš je vznik *Uniatskej* cirkvi dôležitý z toho dôvodu, že počas prvej polovice 17. storočia sa katolícke farnosti v okolí Starej Ľubovne z iniciatívy spišského starostu Stanislava *Lubomirského* stali súčasťou

¹⁶⁵ BODNÁROVÁ, Miroslava: Organizačno-správny vývoj evanjelickej cirkvi a.v. na východnom Slovensku v 16. a 17. storočí. In: RÁBIK, Vladimír (ed.): *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Kraków 2010, s. 377; ŠOLTÉS, Peter: c. d., s. 36 – 37.

¹⁶⁶ HRADSKÝ, Josephus: c. d., s. 259; ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 37.

¹⁶⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/Kościół_greckokatolicki_w_Polsce

¹⁶⁸ MAGOCSI, Paul Robert: c. d., s. 53.

Krakovského biskupstva.¹⁶⁹ O farnostiach kresťanov východného obradu z okolia Starej Ľubovne je známe, že podľa dokladov z 18. storočia podliehali cirkevno-správne biskupovi v *Przemysli*.¹⁷⁰ Prvým tunajším gréckokatolíckym biskupom sa stal v roku 1610 *Alexander Oleksowicz Krupecki*. Odvtedy pôsobili v tomto meste až do roku 1691 spoločne gréckokatolícky i pravoslávny biskup.¹⁷¹ Pravoslávny biskup v *Przemysli* pristúpil k Brestskej únii v roku 1692.¹⁷² Inak, *Przemysl* bol významným, najzápadnejším centrom kresťanov východného obradu na území Poľska už v období stredoveku.¹⁷³

Proces vzniku *Uniatskej* cirkvi v poľsko-litovskom štáte sa zopakoval o polstoročie neskôr v Uhorsku.¹⁷⁴ V roku 1646 uzavreli pravoslávni kňazi, ktorí pôsobili v západnej časti Mukačevskej eparchie, vrátane zo spišského archipresbyteriátu, za obdobných podmienok, ako tomu bolo v prípade Brestskej únie, Užhorodskú úniu.¹⁷⁵ Zakrátko, od roku 1662 ale gréckokatolícke farnosti na Spiši začali jurisdikčne podliehať spišským prepoštom (od roku 1776 spišským biskupom), pričom tento stal trval až do roku 1786.¹⁷⁶ V tomto smere akiste svoju rolu zohrala skutočnosť, že Spiš bol jednak najzápadnejším, najvzdialenejším regiónom Mukačevskej eparchie, jednak v spomínanom regióne pôsobila vyššia správna jednotka v rámci organizácie katolíckej cirkvi – Spišské prepoštstvo so sídlom na Spišskej kapitule, ktorého počiatky siahajú do záveru 12. storočia.¹⁷⁷ Podľa historika P. Zubka Užhorodská únia prebehla na princípe uplatnenia patronátneho práva a primárne sa rozšírila na územie Jágerského biskupstva, ktorého ale Spiš nebol súčasťou, teda nepodliehal jurisdikcii Jágerského biskupstva.¹⁷⁸ Spišské prepoštstvo podliehalo Ostrihomskej arcidiecéze. Na tomto mieste je žiaduce poznamenať, že nedlho potom ako začali gréckokatolícke farnosti Spiša jurisdikčne podliehať spišským prepoštom, prestali mukačevskí gréckokatolícki biskupi oficiálne používať uvedený titul a od čias Jána Jozefa *de Camillis* boli formálne titulovaní ako mukačevskí apoštolskí vikári. Inak povedané, jurisdikčne podliehali jágerským rímskokatolíckym biskupom, o čom sa ešte podrobnejšie zmienime. Teda vývoj na Spiši nemožno oddeľovať od vývoja vzťahov medzi Jágrom a Mukačevom.

Každopádne, počas 17. storočia sa pravoslávni veriaci na Spiši, či už žijúci na jeho nezálohovanej či zálohovanej časti stali súčasťou gréckokatolíckej, resp. uniatskej cirkvi. Svedčí o tom aj záznam z vizitácie z roku 1700, v ktorej sa uvádza, že *nulli Schismatici dentur* (nachádzať sa) *sub jurisdictione Praepositi Scepusiensis*.¹⁷⁹

¹⁶⁹ TRAJDOS, Tadeusz Mikołaj: Dekanat spiski diecezji krakowskiej w świetle wizytacji 1728 roku. In: *Nasza Przeszłość*, t. 90, 1989, s. 116.

¹⁷⁰ ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 67.

¹⁷¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Greckokatolicy_biskupi_przemyscy

¹⁷² https://pl.wikipedia.org/wiki/Greckokatolicka_eparchia_przemyska

¹⁷³ MAGOCSI, Paul Robert: c. d., s. 43.

¹⁷⁴ MAGOCSI, Paul Robert: c. d., s. 53.

¹⁷⁵ ŠOLTÉS, Peter: c. d., s. 39. Podrobne LACKO, Michal: *The Union of Uzhorod*. Cleveland – Rome 1976.

¹⁷⁶ ŠOLTÉS, Peter: c. d., s. 60.

¹⁷⁷ WAGNER, Carolus (ed.): *Analecta Scepusii sacri et profani*, III. Posonii e Cassoviae 1778, s. 4 – 5.

¹⁷⁸ ZUBKO, Peter: Poľsko-uhorské súvislosti v dejinách uniatov. In: *Slavica Slovaca*, roč. 53, č. 3 – 4, 2018, s. 197.

¹⁷⁹ HRADSKY, Josephus: c. d., s. 259; ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2003), s. 617.

Cenné informácie o jednotlivých gréckokatolíckych farnostiach na Spiši, ktoré jurisdikčne podliehali spišskému prepoštovi, sa zachovali vo vizitáciách z rokov 1693,¹⁸⁰ 1700¹⁸¹ a 1712.¹⁸²

Tabuľka č. 5

Základný prehľad o stave gréckokatolíckych farností na Spiši na prelome 17. a 18. storočia, ktoré jurisdikčne podliehali spišskému prepoštovi

Názov gréckokatolíckej farnosti či filiálky	Údaje z vizitácie z roku 1693 patrocínium, meno farára	Údaje z vizitácie z roku 1700 patrocínium, stavebný materiál kostola, meno farára, náboženské zloženie obyvateľstva, národnostné zloženie obyvateľstva	Údaje z vizitácie z roku 1712 patrocínium, stavebný materiál kostola, meno farára, náboženské zloženie obyvateľstva, meno učiteľa	Poznámka (v zátvorke údaj z určitého roku)
Poráč	-	sv. Demeter drevo Michael Bukoveczky 150 gréckokatolíkov, 156 kalvínov Rutheni (Rusíni)	sv. Demeter drevo Elias Mikitouicz 160 gréckokatolíkov 8 kalvínov Nicolaus Nimierowszky (gréckokatolík) Stephanus Zwirinszky (gréckokatolík)	kostol postavený gréckokatolíckymi (1700); kostol postavený miestnymi obyvateľmi pred 17 rokmi, t.j. v roku 1695 (1712); farár ovládal rusínsky, poľský a „ilýrsky“ (jazyk južných Slovanov); farár navštevoval gréckokatolícke školy v Poľsku (1712)
Závadka	sv. Michal	sv. Michal drevo Joannes Csemansky 300 gréckokatolíkov Rutheni (Rusíni)	sv. Michal drevo Michael Jamborszky 300 gréckokatolíkov 3 katolíci	kostol postavený gréckokatolíckym farárom v roku 1690 (1700); kostol prestavaný pred 25 rokmi, t.j. okolo roku 1687 miestnym obyvateľstvom (1712); farár ovládal latinský, slovenský, poľský, „ilýrsky“ jazyk (jazyk južných Slovanov); navštevoval školu v Levoči a gréckokatolícke školy v Poľsku (1712)
Helcmanovce	sv. Michal	s. Michal kameň Elias Michitovics 112 gréckokatolíkov Rutheni (Rusíni)	sv. Michal kameň Elias Mikitouicz 200 gréckokatolíkov	filiálka Poráča (1712); kostol vybudovaný katolíckymi, pred tromi rokmi, t.j. v roku 1709 zničený ohňom, v súčasnosti opravený a pokrytý šindľom (1712)
Slovinky	sv. Juraj Lucas Mitikovicz	sv. Juraj kameň Lucas Mikitovics 190 gréckokatolíkov 5 evanjelikov a. v. Rutheni (Rusíni)	sv. Juraj kameň Lucas Mikitouicz 300 gréckokatolíkov 6 katolíkov 6 evanjelikov a. v. Joannes Mikitouicz, syn farára	kostol postavený katolíckymi pred cca 400 rokmi (t.j. cca 1300), neskôr opravený gréckokatolíckymi (1700, 1712); farár ovládal slovenský, poľský a „ilýrsky“ jazyk; farár študoval na gréckokatolíckej škole v poľskom meste <i>Jaroslaw</i>
Oľšavica	-	sv. Mikuláš kameň Joannes Jamborsky 348 gréckokatolíkov 3 evanjelici a. v. Rutheni (Rusíni)	sv. Mikuláš kameň Joannes Jamborszky 330 gréckokatolíkov 1 katolík 4 evanjelici a. v. brat farára	kostol postavený katolíckymi (1700); kostol postavený pôvodne podľa katolíckych noriem (1712); farár ovládal latinčinu, slovenčinu, poľštinu a „ilýrčinu“; farár študoval u jezuitov (predmet poetika), v poľskom meste <i>Lwów</i> v „ilýrskej škole“ (1712)

¹⁸⁰ Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu Spišská Kapitula. *Visitatio Ecclesiarum Terrae Scepusiensis in qua ob defectum in itaque ignoratur Visitor, facta tamen, et peracta est Anno Domini 1693.*

¹⁸¹ *Visitatio Ecclesiarum Scepusiensium facta per Ioannem Sigray praepositum Anno 1700, et per eundem existentem in exilio redacta in meliorem ordinem Oppaviae ad S. Spiritum 1708.* In: HRADSKZY, Josephus: *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli ad Sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio.* Szepesváralja 1903 – 1904, s. 259 – 267.

¹⁸² Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu Spišská Kapitula. Kanonická vizitácia J. Sigrayho z roku 1712.

Podproč	-	-	sv. Michal drevo Joannes Jamborszky 25 gréckokatolíkov	filiálka Oľšavice; malý drevený kostolík, krytý šindľom, postavený miestnymi obyvateľmi (1712)
Nižné Repaše	-	sv. Ján Krstiteľ kameň Basilius Smrekovsky 364 gréckokatolíkov Rutheni (Rusíni)	sv. Anna (usudzovalo sa) kameň Basilius Smrekowszky 250 gréckokatolíkov 6 katolíkov 6 evanjelikov a.v. syn farára (gréckokatolík)	kostol postavený katolíkmí (1700); kostol postavený kedysi podľa katolíckych (latinských) noriem; farár ovládal poľský a ilýrsky jazyk (1712)
Torysky	-	-	s. Michal drevo Joannes Buchoweczky 334 gréckokatolíkov 4 rímskokatolíci 1 evanjelik a. v. Joannes Cseruenka (gréckokatolík)	kostol postavený miestnymi obyvateľmi – gréckokatolíkmí; farár ovládal rusínsky, slovenský, poľský, latinský a maďarský jazyk (1712)
Stotince	sv. Michal	sv. Michal kameň Joannes Nemirovsky 348 gréckokatolíkov Rutheni (Rusíni)	sv. Michal kameň Elias Ondreikouicz 325 gréckokatolíkov 1 evanjelik a.v. (15 konvertovali z evanjelickej viery na gréckokatolícku) Andreas Hodermarsky (gréckokatolík)	kostol postavený katolíkmí (1700); kostol patril kedysi katolíkom, v súčasnosti gréckokatolíkom (1712); kostol postavený kedysi katolíkmí podľa noriem katolíckych kostolov (1712); farár ovládal jazyk latinský, slovenský a ilýrsky
Veľký Lipník	sv. Michal	sv. Michal drevo Joannes Ihumensky 330 gréckokatolíkov Rutheni (Rusíni)	sv. Michal drevo Johannes Ihumenszky 350 gréckokatolíkov, medzi ktorými boli započítaní aj katolíci	kostol postavený gréckokatolíkmí (1700); kostol postavený miestnymi gréckokatolíkmí (1712); farár ovládal jazyk latinský, poľský a ilýrsky; farár študoval v Poľsku
Stráňany (filiálka)	sv. Kosma a Damián	sv. Kosma a Damian drevo Joannes Ihumensky 212 gréckokatolíkov Rutheni (Rusíni)	sv. Kosma a Damián drevo Johannes Ihumenszky 320 gréckokatolíkov, medzi ktorými boli započítaní aj katolíci	filiálka Veľkého Lipníka (1693, 1700, 1712) kostol postavený gréckokatolíkmí (1700); kostol postavený miestnymi gréckokatolíkmí (1712);
Osturňa	-	sv. Michal drevo Joannes Hodermarsky 600 gréckokatolíkov Rutheni (Rusíni)	sv. Michal drevo Joannes Hodermarszky 396 gréckokatolíkov 65 katolíkov Joannes Szoltissik (gréckokatolík)	kostol postavený šoltýsom Kanyakom (1700); kostol postavený gréckokatolíkom, šoltýsom Kanyakom (1712)

Z uvedeného prehľadu vyplýva viacero pozoruhodných skutočností o stave gréckokatolíckych farností Spiša na prelome 17. a 18. storočia, ktoré boli pod jurisdikciou spišského prepošta. Znamená to, že v uvedenom prehľade sa nespomínajú gréckokatolícke farnosti na území poľského zálohu v okolí Starej Ľubovne, ktoré v tom čase podliehali uniatskym (gréckokatolíckym) biskupom v *Przemyśli*.

Pokiaľ ide o počet spomínaných farností v roku 1700, bolo ich desať s dvomi filiálkami (Podproč, Strážany).¹⁸³ V roku 1712 sa ako filiálka uvádzali aj Helcmanovce.¹⁸⁴ V uvedených dvanástich sídlach boli gréckokatolícke kostoly zasvätené patrónom, ktorých uvádza nasledovná tabuľka.

Tabuľka č. 6

Patrocíniá gréckokatolíckych kostolov vo farnostiach podliehajúcich jurisdikčne spišskému prepoštovi na prelome 17. a 18. storočia

Partrocínium	Počet doložení patrocínia
sv. Michal archanjel	7
sv. Demeter	1
sv. Juraj	1
sv. Mikuláš	1
sv. Ján Krstiteľ	1
sv. Kosma a sv. Damian	1

Zo spomínaných kostolov bolo 7 drevených a 5 kamenných. Drevené vystavali kresťania východného obradu, kamenné (stredoveké) rímskokatolíci. Z národnostného hľadiska boli obyvatelia spomínaných sídiel uvádzaní v roku 1700 ako *Rutheni* (Rusíni). Z náboženského hľadiska v nich dominovali gréckokatolíci. Väčší počet protestantov (kalvínov) sa v roku 1700 spomína iba v Poráči. Z hľadiska počtu obyvateľov mal priemer hodnotu 312 (1700), resp. 283 (1712), pričom najľudnatejším rusínskym sídlom bola Osturňa (600 v roku 1700) a najmenším Podproč (25 v roku 1712). Spomínané vizitácie evidujú učiteľov v siedmych sídlach. Nebolo javom výnimočným, že túto pozíciu vykonával niekto z rodiny farára – napr. syn (Slovinky, Nižne Repaše) či brat (Olšavica). Farári z jednotlivých farností, nie ale všetci, uvádzali znalosť jazykov, ktorú približuje nasledovná tabuľka.

Tabuľka č. 7

Jazyková znalosť gréckokatolíckych farárov na Spiši na prelome 17. a 18. storočia

Názov jazyka	Znalosť jazyka farárom
rusínsky	2
poľský	7
ilýrsky	7
latinský	5
slovenský	5
maďarský	1

¹⁸³ Z uvedeného vyplýva, že Podproč a Strážany sa nestali filiálkami v priebehu 18. storočia, ale boli nimi už pred rokom 1700. Na tomto mieste ale pripomínáme, že v roku 1607 sa v Strážanoch spomína pravoslávny kňaz. Porovnaj s interpretáciou ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 37, 63. O obci Torysky P. Šoltés, akiste nedopatrením, uvádza, že počas vizitácie prepošta Sigrayho v roku 1700 boli prázdnu obcou (ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 36). V skutočnosti nebol o nej vo vizitácii iba vykonaný záznam (*Visitatio deest. Pagina vacua*). Pozri bližšie HRADSZKY, Josephus: c. d., s. 264.

¹⁸⁴ V roku 1712 sa Helcmanovce spomínajú ako filiálka Poráča (ARKBÚ. Kanonická vizitácia J. Sigrayho z roku 1712, s. 299).

Výrazná znalosť poľského jazyka vyplývala aj zo skutočnosti, že viacerí farári uviedli ako miesto štúdií Poľsko, resp. mestá *Jaroslław* či *Lwów*. Každopádne, v znalosti jazykov dominovali slovanské, ako aj latinčina.

Podľa lexikónu z roku 1773 sa spomína 14 obcí Spiša, v ktorých ako hlavný jazyk vystupuje jazyk rusínsky.¹⁸⁵ Uvedený prameň ale nezahŕňal sídla v okolí Starej Lubovne, kde sa v tom čase nachádzalo ďalších 7 takýchto dedín.

Tabuľka č. 8

Zoznam sídiel Spiša z roku 1773 podľa *Lexicon locorum*, v ktorých ako hlavný jazyk vystupuje jazyk rusínsky

Názov sídla (originál) latinský/maďarský/nemecký/slovenský	Súčasný názov sídl	Farár cirkvi	Hlavný (dominujúci) jazyk
<i>Centum Villa/Szasz Vásar/Hundertmarek</i>	Ihľany (časť Stotince)	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Folyvark/Folyvárk/Folwarek</i>	Stráňany	-	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Lipnik/Lipnik</i>	Veľký Lipník	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Oszturnya/Oszturnya/Osturna</i>	Osturňa	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Poracs/Poracs/Poratz/Poracz</i>	Poráč	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Toriska/Toriska/Torisz/Torisky</i>	Torysky	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Zavadka/Zavadka/Zawadke/Zavadka</i>	Závadka	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Helczmanocz/Helczmanocz/Helzmanowetz/Helczmanowcze</i>	Helcmanovce	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Kojso/Kojso/Koischo/Kojskow</i>	Kojšov	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Olsavicza/Olsavicza/Olschawitz/Olsawicza</i>	Olšavica	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Podprocs/Podprocs/-/Podprócz</i>	Podproč	-	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Alsó-Répás/Alsó Répás/Unter Repasch/Nižne Repasse</i>	Nižné Repaše	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Felső-Szlavinka/Felső-Szlavinka/-/Wisne Slowinky</i>	Slovinky	-	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)
<i>Alsó-Szlavinka/Alsó.Szlavinka/-/Nizny Slowinky</i>	Slovinky	gréckokatolíckej (<i>Graeci ritus</i>)	rusínsky (<i>Ruthenica</i>)

Uvedený zoznam sídiel dokumentuje skutočnosť, že spišské dediny dominantne osídlené Rusínmi mali ustálené názvy, ktoré sa v štyroch jazykových formách vyskytovali v takmer identickej podobe s výnimkou tých, ktorých názvy sa dali preložiť. Pokiaľ ide o farskú sieť, v porovnaní s obdobím prelomu 17. a 18. storočia pribudla gréckokatolícka farnosť v Kojšove (od roku 1724),¹⁸⁶ pričom tri sídla mali postavenie filiálok (Stráňany, Podproč a Vyšné Slovinky).

Komplexnejšie údaje pochádzajú z konca 18. storočia, keď došlo k ukončeniu zálohovania časti Spiša poľským kráľom a pod jurisdikciu Mukačevskej eparchie sa rokom 1786 dostali všetky gréckokatolícke farnosti Spiša,¹⁸⁷ ktoré predtým podliehali spišskému biskupstvu (predtým prepoštstvu) či *przemyslskému* gréckokatolíckemu biskupstvu. V roku

¹⁸⁵ *Lexicon locorum regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum*. Budapest 1920, s. 219 – 224.

¹⁸⁶ ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 36.

¹⁸⁷ ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 67.

1792 sa cirkevno-správne členili na Hornospišský a Dolnospišský archidiakonát ako to dokumentuje nasledovná tabuľka.¹⁸⁸

Tabuľka č. 9

Gréckokatolícke farnosti na Spiši podľa katalógu z roku 1792

Dolnospišský dekanát

Farnosť	Meno farára	Počet veriacich v obci a s filiálkami	Významnejšia filiálka/počet gréckokatolíkov
Helcmanovce	<i>Viy István</i>	1240/1339	Prakovce – majer/63
Kojšov	<i>András Ladisinszky</i>	781/1017	Folkmár /112
Olšavica	<i>János Orintsay</i>	663/853	Podproč/74
Nižné Repaše	<i>Péter Sirilla</i>	538/603	
Poráč	<i>Bazil Gulovits</i>	613/677	Rudňany/54
Nižné Slovinky	<i>Bazil Jamborszky</i>	644/1274	Vyšné Slovinky/475
Torysky	<i>János Dudinszky</i>	760/827	
Závadka	<i>István Andrejkovits</i>	682/781	

Hornospišský dekanát

Farnosť	Meno farára	Počet veriacich v obci a s filiálkami	Významnejšia filiálka/počet gréckokatolíkov
Stotince	<i>Mihály Soltisz</i>	825/1147	Jurské/100/Eubické kúpele/108
Jakubany	<i>János Danielovits</i>	1806/1857	
Jarabina	<i>Mihály Kanyuk</i>	1213/1255	
Kamienka	<i>Elias Adaskievits</i>	1318/1332	
Kremná	<i>János Bradács</i>	303/604	Hraničné/301
Veľký Lipník	<i>Szmerekószky György</i>	810/1392	Stráňany/582
Litmanová	<i>Viszlószky Bazil</i>	705	
Osturňa	<i>Viszlószky János</i>	1288/1290	
Veľký Sulín	-	566/943	Medzibrodie/111 Závodie/83 Malý Sulín (na Šariši)/180

Uvedený prehľad dokumentuje, že na Spiši v roku 1792 existovalo 17 gréckokatolíckych farností, pričom najpočetnejšie komunity gréckokatolíkov obývali Jakubany (1806), Kamienku (1318), Osturňu (1288), Helcmanovce (1240) a Jarabinu (1213). K najväčším filiálkam patrili: Stráňany (582), Vyšné Slovinky (475) a Hraničné (301).

Ďalšie podrobnejšie informácie poskytuje schematizmus z roku 1814, teda z obdobia pred vznikom Prešovskej eparchie (1818).¹⁸⁹

¹⁸⁸ BENDÁSZ, István – KOI, István: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*. Nyíregyháza 1994, s. 72 – 75.

¹⁸⁹ *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Munkatsinensis*. 1814, s. 148 – 159.

Tabuľka č. 10

Gréckokatolícke farnosti na Spiši podľa schematizmu z roku 1814

Hornospišský dištrikt: Sulín, Osturňa, Litmanová, Veľký Lipník, Kremná, Kamienka, Jarabina, Jakubany, Stotince (časť Ihlian)

Dolnospišský dištrikt: Závadka, Vernár, Torysky, Telgárt, Šumjac, Nižné Slovinke, Nižné Repaše, Poráč, Oľšavica, Kojšov, Helcmanovce

Názov farnosti	Meno farára	Počet gréckokatolíkov v obci/s filiálkami	Významnejšie filiálky farnosti a počet gréckokatolíkov v nich	Zemepán
<u>Sulín</u>	<u>Elias Janiczky</u>	<u>770/1302</u>	<u>Palocs Szulin/244 (Malý Sulín na Šariši)</u> <u>Zavodzse/Závodie/79</u> <u>Krentzelovka/Krendželovka/43</u> <u>Medzibrodze/Medzibrodie/157</u>	<u>komora</u>
<u>Osturňa</u>	<u>Elias Deszatinik</u>	<u>1530/1551</u>		<u>Horvath de Palocsa</u>
<u>Litmanová</u>	<u>Georgius Andrejkovics</u>	<u>934</u>		<u>komora</u>
<u>Veľký Lipník</u>	<u>Joan Burik</u>	<u>1096/1709</u>	<u>Folyvark cum ecclesia/Stráňany s kostolom/611</u>	<u>viacerí</u>
<u>Kremná</u>	<u>Lucas Romanyak, administr.</u>	<u>352/705</u>	<u>Granasztó cum ecclesia/Hraničné s kostolom/346</u>	<u>komora</u>
<u>Kamienka</u>	<u>Joan Zsatkóvszky</u>	<u>1797/1805</u>		<u>komora</u>
<u>Jarabina</u>	<u>Michael Kanyuk</u>	<u>1407/1566</u>	<u>Józsefdorf/Jozefovce/108</u>	<u>komora</u>
<u>Jakubany</u>	<u>Joannes Danielovics</u>	<u>2410/2502</u>	<u>Neo Lubló/Nová Ľubovňa/52</u>	<u>komora</u>
<u>Stotince</u>	<u>Michl. Jaromisz</u>	<u>787/1169</u>	<u>Sz. György cum Ecclesia/Jurské s kostolom/97</u> <u>Balneum Leibiczense/Ľubické kúpele/105</u> <u>Podolin/Podolínec/67</u>	<u>Berzeviczy</u>
<u>Helcmanovce</u>	<u>Steph. Vizy</u>	<u>1111/1167</u>		<u>Ant. Csáky</u>
<u>Kojšov</u>	<u>Joan. Vizslóczky</u>	<u>727/907</u>	<u>Folkmar/Folkmár/90/</u>	<u>Ant. Csáky</u>
<u>Oľšavica</u>	<u>Neobsadené miesto</u>	<u>965/988</u>	<u>Podprocs/Podproč/36</u> <u>Brutócz/Brutovce/35</u>	<u>viacerí</u>
<u>Poráč</u>	<u>Mich. Gulovics</u>	<u>800/903</u>	<u>Kotterbach/Rudňany/89</u>	<u>Máriássy</u>
<u>Nižné Repaše</u>	<u>Bas. Soltész</u>	<u>676/731</u>	<u>Felső Répás/Vyšné Repaše/40</u>	<u>György</u>
<u>Nižné Slovinke</u>	<u>Michael Dudinszky</u>	<u>648/1512</u>	<u>Felső-Szlovinka/Vyšné Slovinke/483</u> <u>Vallis Gölnicz/Údolie Gelnica/94</u> <u>Zakuty/54</u> <u>Lacemberg/128</u>	<u>Nicolaus Csáky</u>
<u>Torysky</u>	<u>Joannes Dudinszky</u>	<u>1364/1493</u>	<u>Leutschoviae/Levoča/104</u>	<u>Levoča</u>
<u>Závadka</u>	<u>Petr. Schillira</u>	<u>766/837</u>		<u>Máriássy</u>

Uvedené fakty svedčia o tom, že v roku 1814 existoval rovnaký počet farností ako v roku 1792 (17), no významný nárast nastal v počte komunít gréckokatolíckych veriacich.

Najväčšie obývali Jakubany (2410), Kamienku (1797), Osturňu (1530), Jarabinu (1407), Torysky (1364), Helcmanovce (1111) a Veľký Lipník (1096). K najväčším filiálkam patrili: Stráňany (611), Vyšné Slovinky (483) a Hraničné (346). Pri porovnaní údajov o počte gréckokatolíkov v spomínaných obciach z rokov 1792 a 1814 možno konštatovať, že vo viacerých z nich došlo k výraznejšiemu zvýšeniu počtu obyvateľov. Aj spomínaný demografický vývoj v týchto sídlach, ktorý si ešte priblížime štatistikami z rokov 1837 a 1846 je jednou z odpovedí na otázku, prečo vystačovalo z posledných desaťročí 19. a prvých 20. storočia tak výrazným spôsobom zasiahlo dediny obývané Rusínmi na Spiši. V zložitejšej situácii sa nachádzali Rusíni v severnej či strednej časti regiónu v porovnaní s jeho južnou časťou, kde sa mali možnosť venovať baníctvu a hutníctvu. Ak si tieto údaje porovnáme napríklad s počtom obyvateľov sídiel Provincie XVI spišských miest v danej dobe,¹⁹⁰ môžeme konštatovať, že väčšie rusínske sídla mali porovnateľný počet obyvateľov so stredne veľkými mestečkami provincie a Jakubany predčili podľa údajov z roku 1814 počtom obyvateľov Starú Ľubovňu, Spišskú Belú či Ľubicu. Pokiaľ ide o filiálky, k najväčším patrili: Stráňany (611), Vyšné Slovinky (483) a Hraničné (346). Filiálne kostoly sa nachádzali v Stráňanoch, Podproči, Hraničnom a Jurskom. V posledne dvoch menovaných obciach slúžili kostoly veriacim oboch katolíckych vierovyznaní. Obyvatelia Jurského požiadali v roku 1784 spišského biskupa *Salbecka* o súhlas s tým, aby stotinský gréckokatolícky farár dostal povolenie prichádzať do ich obce a konať tu bohoslužby.¹⁹¹

Podrobná, nielen národnostná charakteristika sídiel Spiša sa zachovala z roku 1837 v diele *Eleka Fényesa*.¹⁹²

Tabuľka č. 11

Sídla Spiša s dominantným, resp. výrazným zastúpením Rusínov v roku 1837

Názov sídla – dediny, osady	Dominantná národnosť	Počet gréckokatolíkov	Počet katolíkov	Počet evanjelikov	Počet Židov	Zemepáni
Folyvárk/Stráňany	rusínska	737	7		9	Horváth-Palocsay
Lipník/Veľký Lipník	rusínska	1220	91	8	27	Horváth-Palocsay
Oszturnya/Osturňa	rusínska	1709	100			
Granasztó/Hraničné	rusínska	458	70			Podhajeczki
Hodermark/Szász Vásár/Stotince	rusínska	893	37			viacero
Jakubján/Jakubany	rusínska	2783	175			Probstner
Jarembina/Jarabina	rusínska	1364	253			komora
Kamjonka/Stein/Kamienka	rusínska	2230	116			komora
Krempach/Kremná	rusínska	400	61			Aranyosy
Litmanova/Litmanová	rusínska	1102	75			komora
Szulín/Sulín	rusínska	670	97			Szulinyi
osady Kacse-Myendzy Brodzy, Krendzyelovka, Zavodzy/Kače, Medzibrodie/Krendželovka/Závodie	rusínsko-slovenské*	253	319			
Porács/Poráč	rusínska	950	102			Máriássy, Vitalis
Alsó Répás/Nižné Repaše	rusínska	806	30			Görgy
Toriszka/Torysky	rusínska	1305	41			mesto Levoča

¹⁹⁰ ŠTEVÍK, Miroslav: *Provinčný dom v Spišskej Novej Vsi a provincia XVI spišských miest*. Spišská Nová Ves 2016, s. 26.

¹⁹¹ ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 64.

¹⁹² FÉNYES, Elek: *Magyarországban 's a'hozza kapcsolott tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Harmadik Kötet. Pesten 1837, s. 287 – 334. Autor má chybný údaj pri Podkarpatskom okrese, kde sa pomýlil pri súčte evanjelikov a v. o cca 3 000 osôb. Z uvedeného dôvodu uvádzame niektoré údaje rozdielne od autora, resp. len ako odhad na základe porovnania s údajmi z polovice 19. storočia. Práca E. Fényesa obsahuje viacero ďalších nepresností, čo by si ale vyžadovalo dôkladnejšie zhodnotenie.

Zavadka/Zavadka	rusínska	741	10			Máriássy
Helczmanócz/Helcmanovce	rusínska	1503	112			Csáky
Koissó/Kojšov	rusínska	758	169			Csáky
Oysavicza/Oľšavica	rusínska	740	32	8	12	Jámborszky, Nemesány, Korotnoky, Ujfalusy
Alsó Szlovenka/Nižné Slovinky	rusínska	813	124			Csáky
Felső Szlovenka/Vyšné Slovinky	rusínska	690	185			Csáky

*V skutočnosti za rusínske možno označiť tri osady – Medzibrodie, Krendželovka a Závodie

Elek Fényes vo svojom diele označil ako rusínske (*orosz falu*) na Spiši 20 dedín. Za rusínsko-slovenské pokladal osady pri rieke Poprad medzi Sulínom a Mníškom nad Popradom. Na tomto mieste treba upozorniť, že nesprávne pokladal Medzibrodie za dve osady. Pokiaľ ide o zastúpenie Rusínov v spomínaných osadách, netýkalo sa osady Kače. V skutočnosti Rusíni dominovali v troch osadách – Medzibrodie, Závodie a Krendželovka a v tomto smere opravujeme jeho štatistiku, teda správne ma zniet' – 20 dedín a 3 osady. K najväčším rusínskym dedinám z hľadiska počtu gréckokatolíkov patrili: Jakubany (2 783), Kamienka (2 230), Osturňa (1 709), Helcmanovce (1 503), Jarabina (1 364), Torysky (1 305), Veľký Lipník (1 220) a Litmanová (1 102). Pozoruhodný je aj poznatok, že podiel iných konfesií (dominantne katolíkov) v rusínskych sídlach regiónu bol nevelký. Najväčší podiel tvorili katolíci vo Vyšných Slovinkách (27%), Kojšove (22%) a Jarabine (18,5%). Najpočetnejšia židovská komunita obývala Veľký Lipník (27 Židov, 2%). Ak zoberieme do úvahy údaje za celý Spiš, ktorý bol v tom čase rozdelený na štyri okresy, potom je podiel rusínskeho obyvateľstva na celkovom počte obyvateľov regiónu nasledovný.

Tabuľka č. 12

Počet gréckokatolíkov v štyroch okresoch Spiša v roku 1837

Názov okresu	Počet rusínskych dedín	Počet katolíkov	Počet gréckokatolíkov	Počet evanjelikov	Počet židov
Magurský okres	3	17 810	3 686	139	278
Podkarpatský okres	8	23 591	10 370	14 571	1 056
Levočský okres	4	20 564	3 802	3 280	20
Horský okres	5	27 302	4 504	7 178	51

Gréckokatolíkov v Magurskom okrese reprezentovali obce: Osturňa, Veľký Lipník a Stráňany, v Podkarpatskom: Hraničné, Stotince, Jakubany, Jarabina, Kamienka, Kremná, Litmanová, Sulín a osady Medzibrodie, Krendželovka a Závodie, v Levočskom: Poráč, Nižné Repaše, Torysky a Zavadka, v Horskom: Helcmanovce, Kojšov, Oľšavica, Nižné Slovinky a Vyšné Slovinky. Z hľadiska počtu gréckokatolíkov dominoval Podkarpatský okres, presnejšie okolie Starej Ľubovne. V Podkarpatskom okrese ako jedinom zo štyroch prevyšovali iné konfesie počet katolíkov, ak zoberieme do úvahy spoločne gréckokatolíkov, evanjelikov a v. a židov.

Tabuľka č. 13

Počet Rusínov v štyroch okresoch Spiša v roku 1837

Názov okresu	Počet rusínskych dedín	Počet Slovákov	Počet Rusínov	Počet Nemcov	Počet Židov

Magurský okres	3	17 949	3 686		278
Podkarpatský okres	8	25 546	10 370	12 616 (?)	1 056
Levočský okres	4	21 461	3 802	2 383	20
Horský okres	5	21 980	4 504	12 500	51

Obdobné konštatovania platia o národnostnom zložení jednotlivých okresov. Najpočetnejšia rusínska komunita obývala Podkarpatský okres, najmä okolie Starej Ľubovne. V Podkarpatskom okrese ako jedinom zo štyroch prevyšovali iné národnosti počet Slovákov, ak zoberieme do úvahy spoločne Rusínov, Nemcov a Židov. Znamená to, že najvýraznejšia náboženská a národnostná rôznorodosť na území Spiša charakterizovala Podkarpatský okres. Na tomto mieste je potrebné ešte zdôrazniť, že v uvedených počtoch nie sú zahrnuté sídla Provincie XVI spišských miest, Levoča a Kežmarok. S výnimkou troch miest provincie a Levoče všetky ostatné mestá územne nadväzovali na Podkarpatský okres.

Tabuľka č. 14

Národnostné a náboženské pomery na Spiši podľa štatistiky z roku 1837

Národnosť	Počet	Percentuálny podiel	Náboženstvo	Počet	Percentuálny podiel
Slováci	91 668 (?)	50,9%	Katolícke	89 267+ 17 115+ 5 047= 111 429	61,9%
Nemci	64 503	36%	Evanjelické a.v.	25 168+ 15 254+ 4 320= 44 742	24,9%
Rusíni	22 362	12,4%	Gréckokatolícke	22 362	12,4%
Židia	1 405	0,78%	Židovské	1 405	0,78%
SPOLU	179 938			179 938	

Pre porovnanie a lepšiu predstavu vývinu národnostných a náboženských pomerov v 19. storočí uvádzame ešte štatistiku, ktorá bola prezentovaná na mape Spiša, vydanéj v päťdesiatych rokoch 19. storočia.¹⁹³

Tabuľka č. 15

Národnostné a náboženské pomery na Spiši podľa štatistiky z päťdesiatych rokov 19. storočia

Národnosť	Počet	Percentuálny podiel	Náboženstvo	Počet	Percentuálny podiel
Slováci (<i>Slaven</i>)	100 518	57%	Katolícke (<i>RCath.</i>)	97 398	55,6%

¹⁹³ Nedatovaná mapa Spiša vznikla v päťdesiatych rokoch 19. storočia, keďže región je v nej rozdelený na sedem okresov. Takýto stav zodpovedá obdobiu Bachovho absolutizmu (OTČENÁŠ, Michal – OTČENÁŠOVÁ, Ružena: Roky 1848 – 1918. In: Chalupický, Ivan (zost.): *Dejiny Popradu*. Košice 1998, s. 143). V Maďarskom krajskom archíve je mapa iba rámcovo datovaná do 19. storočia. Pozri bližšie Magyar Országos Léveltár Budapest, Térképár, Zipszer Comitát [S 45 – No. 8.].

Nemci (<i>Deutsche</i>)	46 200	26,4%	Evanjelické a.v. (<i>Lutheraner</i>)	49 320	28,15%
Rusíni (<i>Ruthenen</i>)	26 850	15,3%	Gréckokatolícke (<i>Grichisch Cath.</i>)	26 850	15,3%
Židia (<i>Juden</i>)	1 627	0,93%	Židovské (<i>Juden</i>)	1 627	0,93%
SPOLU	175 195			175 195	

Uvedený prehľad dokumentuje skutočnosť, že v tridsiatych rokoch 19. storočia tvorili Rusíni, resp. gréckokatolíci 12,4% a v päťdesiatych rokoch 19. storočia 15,3% z celkového počtu obyvateľstva regiónu. Rastúci podiel na celkovom počte obyvateľstva je evidentný u Rusínov, Slovákov i Židov. Naopak, klesajúci podiel charakterizoval Nemcov. Viac ako polovicu veriacich regiónu tvorili katolíci, približne jednu štvrtinu evanjelici a.v. Medzi katolíkmi dominovali Slováci, medzi evanjelikmi Nemci.

Viacero zaujímavých skutočností o pomeroch v spišských obciach, ktoré boli začlenené do cirkevnej správy gréckokatolíckej cirkvi prináša schematizmus z roku 1846.¹⁹⁴ Tieto boli súčasťou Spišského a Gemerského arcidiakonátu, pričom pozíciu arcidiakona plnil Alexander *Duchnovits*. Pozíciu vicedekana Dolnospišského dištriktu plnil *Gabriel Deszatnik*, dištriktuálnym notárom bol Štefan *Bistey*, farár Kojšova. V dištrikte pôsobilo 10 farárov, 1 administrátor. 11 kostolov sa nachádzalo v materských obciach, 1 vo filiálke. Počet gréckokatolíkov dosiahol počet 15 920. Školy sa nachádzali v Oľšavici, Poráči, Nižných Repašoch, Slovinkách, Toryske, Závadke a Kojšove.

Tabuľka č. 16

Gréckokatolícke farnosti Dolnospišského dištriktu podľa schematizmu z roku 1846

Názov farnosti	Patrocínium kostola/stavebný materiál	Svetský patrón	Meno farára	Používaný jazyk	Počet veriacich v obci	Významnejšia filiálka s počtom veriacich
Helcmanovce	sv. Michal/kameň	Anton Csáky a dediči Štefana Csákyho	<i>Antonius Deak</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	1478/1663	Prakovce/159
Kojšov	sv. Peter a sv. Pavol/kameň	Anton Csáky a dediči Štefana Csákyho	<i>Stepanus Bistey</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	915/1035	Gelnica/40 Folkmár/30
Oľšavica	sv. Mikuláš/kameň	kompose-sorát	<i>Michael Ruszinko</i> administr.	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	773/935	Brutovce/50 Podproč /59 s murovaným kostolom Narodenia Panny Márie V Oľšavici sa narodil <i>Michal Olsavszky</i> , niekdajší mukačevský biskup.

¹⁹⁴ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessiensis*. Eperiessini 1846, s. 107 – 128.

Poráč	sv. Demeter/kameň	<i>Máriássy</i>	<i>Josephus Illykovic</i>	<i>Slavo-Ruthenica</i>	1240/1641	Hutné/61 Rudňany/277
Nížné Repaše	Sv. Anna/kameň	<i>Görgey</i>	<i>Basilius Soltész</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	952/1018	
Nížné Slovinky	sv. Juraj/kameň	<i>Antonius Vincentius Csáky</i> , komora, dediči Františka Csákyho	<i>Gabriel Deszatnik</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	843/2106	Gelnická dolina/150 Kropachy/60 Laczemberg/145 Poráčska dolina/66 Vyšné Slovinky/640 Zakuty/80
Torysky	sv. Michal/drevo	Levoča	<i>Josephus Dudinszky</i>	<i>Slavo-Ruthenica</i>	1700/1863	Levoča/152
Závadka	sv. Michal/kameň Kaplnka sv. Jána Krstiteľa z roku 1834	<i>Máriássy</i>	<i>Joannes Dobránszky</i>	<i>Slavo-Ruthenica</i>	818/1009	Nálepkovo/47

Pozíciu dekana Hornospíšskeho dištriktu zastával Juraj *Mihalics sen.*, vicedekana plnil Juraj *Mihalits jun.*, dištriktuálnym notárom bol Ján *Takats*, lipnícky farár. V dištrikte pôsobilo 8 farárov, 1 administrátor. 9 kostolov sa nachádzalo v materských obciach, 2 vo filiálke. Počet gréckokatolíkov dosiahol počet 15 408. Školy sa nachádzali v Stotinciach, Jakubanoch, Jarabine, Kamienke, Veľkom Lipníku, Litmanovej a vo Veľkom Sulíne. Vo vizitácii je uvedené, že farnosti Jarabina, Jakubany, Kamienka, Litmanová, Sulín, kedysi filiálka Kremná, dnes farnosť, boli od čias kráľa Žigmunda v poľskom zálohu až do panovania Márie Terézie. Jurisdikčne patrili pod grécko-katolícky ordinariát *Przemysl*, v roku 1782 boli pripojené k Mukačevskej diecéze, neskôr k Prešovskému biskupstvu. Na tomto mieste je potrebné spresniť, že gréckokatolíckymi sa spomínané farnosti stali v 17. storočí.

Tabuľka č. 17

Gréckokatolícke farnosti Hornospíšskeho dištriktu podľa schematizmu z roku 1846

Názov farnosti	Patrocínium kostola/stavebný materiál	Svetský patrón	Meno farára	Používaný jazyk	Počet veriacich v obci	Významnejšia filiálka s počtom veriacich
Stotince	sv. Michal/kameň	<i>Eduardus Zsedényi</i>	<i>Michael Mihalits</i>	<i>Slavo-Ruthenica</i>	876/1160	Ľubické kúpele/76 Jurské/70 <i>cum Eccl. utriusque Ritui communi</i>
Jakubany	sv. Kosma a sv. Damián/kameň	dediči Andreja Probstnera sen.	<i>Joannes Bistey</i>	<i>Slavo-Ruthenica</i>	2962/3059	V obci stála drevená kaplnka, po požiari starého dreveného kostola na jeho mieste postavená, ale už je zničená, zbúraná.
Jarabina	Narodenie Panny Márie/kameň	<i>Felix Mihajlovics Joannes Grob</i>	<i>Georgius Mihalits</i>	<i>Slavo-Ruthenica</i>	1500/1587	Stará Ľubovňa/59
Kamienka	sv. Peter a sv. Pavol/kameň	<i>Joannes Szemző Antonius Gorjupp</i>	<i>Petrus Jankura</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	2350/2419	Podolíneč/41 rodisko <i>Joannes Bradács</i> – 1767 – 1772 Mukačevský biskup
Kremná	Panna Mária/kameň; farnosť vznikla v roku 1788	<i>Carolus Kornides</i>	<i>Michael Andrejkovits</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	399/802	Hraničné/385; kostol v Hraničnom využívali obe komunity – gréckokatolíci i katolíci

Veľký Lipník	sv. Michal/kameň	komposesorát	<i>Joannes Takats</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	1357/2045	Stráňany/672 s dreveným kostolom sv. Kosmu a sv. Damiána
Litmanová	sv. Michal/kameň	Helena Grambovan-ová, vdova Lazara Neska	<i>Joannes Viszloczky</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	1155/1169	
Osturňa	sv. Michal/kameň	Aloysia, vdova Ferdinanda Horváth de Palocsa	<i>Michael Deszatnik</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	1704/1742	
Veľký Sulín	sv. Michal/kameň farnosť založená v roku 1653	<i>Joannes Antonius Szulinyi</i>	<i>Georgius Michalics jun.</i>	<i>Lingva Slavo-Ruthenica</i>	856/1425	Malý Sulín/233 Medzibrodie/176 Krendželovka/41 Závodie/85

K roku 1846 pôsobilo na Spiši 17 gréckokatolíckych farností, z ktorých 8 bolo súčasťou Dolnospišského dištriktu, 9 Hornospišského dištriktu.

Tabuľka č. 18

Patrocíniá gréckokatolíckych farských a filiálnych kostolov na Spiši v roku 1846

Patrocínium	Počet doložení patrocínia
sv. Michal archanjel	8
Panna Mária	4
sv. Peter a sv. Pavol	2
sv. Kosma a sv. Damian	2
sv. Mikuláš	1
sv. Demeter	1
sv. Anna	1
sv. Juraj	1

V polovici 19. storočia na rozdiel od 17. storočia už bolo javom výnimočným, že sa v spišských obciach obývaných gréckokatolíckymi nachádzali drevené kostoly. Zo sedemnástich farských kostolov stál v tom čase drevený iba v Toryskách, z filiálnych v Stráňanoch a Hraničnom. V Hraničnom slúžil kostol veriacim oboch katolíckych rítov, obdobne, ako tomu bolo v Jurskom. Najväčšie gréckokatolícke komunity obývali Jakubany (2 962), Kamienku (2 350), Osturňu (1 704), Jarabinu (1 500), Torysky (1 700), Helcmanovce (1 478), Veľký Lipník (1 357), Poráč (1240) a Litmanovú (1 155). K najväčším filiálkam patrili: Stráňany (672), Vyšné Slovinčiny (640), Hraničné (385), Rudňany (277), Medzibrodie (176), Prakovce (159), Gelnická dolina (150), Levoča (152) a *Laczemberg* (145).

Viacere vizitácie spomínajú osobnosti z prostredia spišských Rusínov, ktoré sa dokázali presadiť v cirkevnej hierarchii gréckokatolíckej cirkvi, konkrétne v rámci Mukačevského biskupstva. Na úvod tohto predstavenia treba vysvetliť, že zatiaľ čo prví gréckokatolícki biskupi boli aj oficiálne titulovaní ako mukačevskí biskupi, v roku 1689 už Jozef Ján *de Camillis* formálne vystupuje ako mukačevský apoštolský vikár a titulárny biskup (*Sebaste in Cilicia*, Turecko). Najvyšší cirkevní gréckokatolícki predstavitelia v Mukačeve až do roku 1771 nevystupovali formálne ako mukačevskí biskupi ale ako mukačevskí apoštolskí vikári a titulárni biskupi niektorého z biskupstiev v Oriente. Podstata problému spočívala vo vzťahu k Jágorskému rímskokatolíckemu biskupstvu. Jágerskí biskupi pokladali najvyšších predstaviteľov gréckokatolíckov v Mukačeve za svojich obradových vikárov, teda formálne

vystupovali ako apoštolskí vikári v rámci rímskokatolíckej diecézy.¹⁹⁵ Zdôvodňovalo sa to tým, že kanonické právo určovalo, že v rámci jednej diecézy nemohli existovať dvaja biskupi. Preto od čias Jozefa Jána *de Camellisa* zastávali najvyšší gréckokatolícki predstavitelia v Mukačeve formálne funkciu apoštolských vikárov (pomocných biskupov), jurisdikčne podriadených jágerskému rímskokatolíckemu biskupovi.¹⁹⁶ Počas tohto obdobia vyvíjali gréckokatolíci úsilie o zrovnoprávnenie svojho postavenia. Komplikovaná situácia sa vyriešila na podnet Márie Terézie až v roku 1771, keď pápež Klement XIV. Mukačevskú eparchiu nanovo erigoval (ustanovil). Odvtedy boli aj oficiálne najvyšší gréckokatolícki hodnostári v Mukačeve opäť titulovaní ako mukačevskí biskupi.¹⁹⁷ Nebol už potom dôvod udeľovať im pozíciu titulárnych biskupov niektorého z biskupstiev v Oriente.

Prvým najvyšším predstaviteľom gréckokatolíkov v Mukačeve, pôvodom zo Spiša, bol Ján Hodermarský (*Joannes Hodermarszky*), biskup v rokoch 1707 – 1715. Narodil sa v Stotinciach v rodine učiteľa. V tejto súvislosti je pozoruhodné, že vo vizitácii z roku 1712 sa uvádza v spomínanej obci učiteľ menom *Andreas Hodermarsky*,¹⁹⁸ pravdepodobne otec Jána. V obci Osturňa je zasa v rokoch 1700 a 1712 doložený farár *Joannes Hodermarszky*. Podľa záznamu z roku 1712 pôsobil ako farár 32 rokov, z toho v Osturni 20 rokov.¹⁹⁹ Je veľmi pravdepodobné, že obaja Jánovia boli v príbuzenskom vzťahu. Ján Hodermarský absolvoval štúdiá na Trnavskej univerzite. V roku 1701 ho vysvätili za kňaza a následne sa stal generálnym vikárom biskupa Jozefa Jána *de Camillisa*. Ján Hodermarský bol za mukačevského biskupa vymenovaný cisárom Jozefom I., no Rím túto pozíciu nepotvrdil. V roku 1715 sa vzdal nároku a vymenovania za mukačevského biskupa. Predtým ale zložil mníšske sľuby (bazilián) a prijal meno Jozef. Zomrel 16. februára 1729.²⁰⁰

V rokoch 1733 – 1737 zastával pozíciu biskupa (mukačevského apoštolského vikára) Šimon Štefan Oľšavský. Narodil sa okolo roku 1692 v Oľšavici. Pôvodne sa volal Šimon Židik. Absolvoval gymnázium v Levoči, v štúdiách pokračoval v Košiciach a ukončil ich v roku 1717 na Trnavskej univerzite. V roku 1719 bol vysvätený za kňaza. V rokoch 1728 – 1733 zastával pozíciu generálneho vikára biskupa (mukačevského apoštolského vikára) Juraja *Bizantsiyho*. Meno Štefan prijal potom, čo sa stal rehoľníkom (baziliánom). V roku 1735 sa stal titulárnym biskupom *Pelli* (Grécko). Zomrel 24. decembra 1737 v Mukačeve.²⁰¹

V rokoch 1743 – 1767 pôsobil ako biskup (mukačevský apoštolský vikár) mladší brat Šimona Štefana – Michal Manuel Oľšavský. Narodil sa okolo roku 1697 v Oľšavici. Jeho pôvodné meno znelo Michal Židik. Štúdiá absolvoval v Košiciach a v Trnave. V roku 1725 bol

¹⁹⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Stefan_Olshavskiyi;
https://sk.wikipedia.org/wiki/Gréckokatolícka_cirkev_na_Slovensku

¹⁹⁶ <https://www.rusyn.sk/dejiny-mukacevska-rutenska-eparchia/>

¹⁹⁷ https://sk.wikipedia.org/wiki/Gréckokatolícka_cirkev_na_Slovensku; <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dmuka.html>

¹⁹⁸ ARKBÚ Spišská Kapitula. Kanonická vizitácia J. Sigrayho z roku 1712, s. 309.

¹⁹⁹ HRADSZKY, Joannes: c. d., s. 267; ARKBÚ Spišská Kapitula. Kanonická vizitácia J. Sigrayho z roku 1712, s. 312.

²⁰⁰ LUTSKAY, Michael: *Historia Carpatho-Ruthenorum, Sacra et Civilis, antiqua et recens usque ad praesens tempus*. Tomus 4-ius. Pest 1834, s. 33; TOMEČEK, Juraj – VALEK, Emil: *Ihľany v minulosti a dnes*. Košice 2017, s. 84; ŠOLTÉS, Peter: c. d. (2009), s. 92; <http://casopisslovo.sk/2017/07/25/medzi-rimom-jagrom-aviednou/> (autor textu Michal Glevaňák)

²⁰¹ <https://casopisslovo.sk/2017/08/22/biskupi-zo-spisa/> (autor textu Peter Šturák); <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bolsavs.html>; https://en.wikipedia.org/wiki/Stefan_Olshavskiyi

vysvätený za kňaza. Za pôsobenia svojho brata i biskupa Juraja Gábora Blažovského (1738 – 1742) zastával pozíciu generálneho vikára. Po zložení rehoľných sľubov (bazilián) prijal meno Manuel. Za biskupa ho v roku 1743 vymenovala cisárovná Mária Terézia a túto voľbu potvrdil aj pápež. Zároveň bol vymenovaný za titulárneho biskupa *Rhosusu* (Turecko). Počas svojho pôsobenia sa zaslúžil okrem iného o vybudovanie baziliánskeho kláštora, vznik bohosloveckej školy i školy pre učiteľov (kantorov) v Mukačeve. V polovici 18. storočia vykonal vizitáciu eparchie. Zomrel 5. novembra 1767 v Mukačeve.²⁰²

V rokoch 1767 – 1772 zastával pozíciu mukačevského biskupa (apoštolského vikára) Ján Bradáč. Za jeho pôsobenia došlo k zrovnoprávneniu postavenia Mukačevskej eparchie vo vzťahu k Jágorskému biskupstvu. Z uvedeného dôvodu mu od roku 1771 prináležal aj formálne titul mukačevského biskupa. Narodil sa 14. februára 1732 v obci Torysky. Z hľadiska rodinných vzťahov je pozoruhodné, že bol synovcom biskupov Šimona Štefana a Michala Manuela Oľšavských. Štúdiá, ktoré začal na Spišskej kapitule a Levoči, zavŕšil na Trnavskej univerzite v roku 1756. V roku 1767, krátko pred svojím skonom, ho biskup Michal Manuel Oľšavský vymenoval za generálneho vikára. V roku 1768 sa Ján Bradáč stal biskupom (mukačevským apoštolským vikárom) a titulárnym biskupom *Rhosusu* (Turecko). Rok pred svojím skonom sa dočkal zrovnoprávnenia pozície Mukačevskej eparchie a aj formálne nadobudol titul mukačevského biskupa (1771). Zomrel 4. júla 1772 v Mukačeve.²⁰³

Významné pozície v rámci Mukačevskej eparchie zastával aj mladší brat biskupa Jána Bradáča – Michal. Na rozdiel od Jána, ktorého rodiskom boli Torysky, sa Michal narodil 3. septembra 1749 v Kamienke. Michalov otec Šimon, mimochodom kráľovský úradník, mal za manželku Katarínu Vislockú z Torysiel. Michal študoval na gymnáziu v Podolínci, v meste známom od polovice 17. storočia najmä vďaka existencii piaristickej školy. Štúdium filozofie absolvoval v Košiciach a teológie v Trnave. Teologické štúdiá zavŕšil v kráľovskom generálnom gréckokatolíckom seminári pri Kostole sv. Varvary (Barbory) pri Viedni. V roku 1787 sa v rámci Mukačevskej eparchie vytvoril Košický vikariát, na čele ktorého stál od roku 1790 Michal Bradáč. Sídlo vikariátu sa zakrátko prenieslo do Prešova. Z rozhodnutia cisára Leopolda II. sa pre úrad gréckokatolíckeho vikára uvoľnil tamojší bývalý minoritský kláštor. V roku 1808 sa Michal Bradáč stal mukačevským pomocným biskupom a titulárnym biskupom (*Doryll*). V rokoch 1812 – 1815 zastával pozíciu generálneho vikára Mukačevskej eparchie. Zomrel 28. decembra 1815.²⁰⁴

Samozrejme, že osobností – vyšších cirkevných hodnostárov, vzdelancov z prostredia spišských Rusínov bolo viac. *Michal Lucskay* ich pre 18. storočie spomína trinásť, konkrétne rodákov z Oľšavice, Stotiniec, Torysiel, Veľkého Lipníka či Kamienky.²⁰⁵

V archíve Spišskej župy sa zachovali iba strohé záznamy o Rusínoch na Spiši. Jeden z nich spomína ich povstanie v roku 1672, ktoré zasiahlo aj Šarišskú a Zemplínsku župu,²⁰⁶

²⁰² <https://casopisslovo.sk/2017/08/22/biskupi-zo-spisa/> (autor textu Peter Šturák); <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bolsavs.html>; https://en.wikipedia.org/wiki/Manuil_Olshavskiy;

²⁰³ <http://fartore.sk/homepage/bradac> (autor textu Juraj Brincko); <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bolsavs.html>; https://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Bradach

²⁰⁴ <https://casopisslovo.sk/2018/11/08/michal-bradac/> (autor textu Juraj Gradoš); JASÍK, Milan: Rusiňskij greckotalic'kyj kalendar' na rik 2011.

²⁰⁵ LUTSKAY, Michael: c. d.; ŠOLTĚS, Peter: c. d., s. 92. Na tomto mieste je žiaduce upozorniť, že biskup Ján Bradáč sa narodil v Toryskách, nie v Kamienke, ako sa to traduje v schematizmoch a preberá i odborná spisba. Pozri bližšie *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Eperjesiensis Pro Anno Domini 1903*. Eperjesini 1903, s. 167.

²⁰⁶ Spišský archív v Levoči, Spišská župa, i. č. 443, sign. 63, 64.

ďalší opatrenia proti výzve cárovnej Kataríny II. k emigrácii Rusínov do Ruska z roku 1764.²⁰⁷ V roku 1790 navrhol župný lekár *Engel* mukačevskému biskupovi Andrejovi Bačinskému, aby zmiernil pre Rusínov pôst kvôli mnohým nemociam.²⁰⁸

Zhrnutie

Rusíni sa začali na území Spiša usádzať od prelomu 14. a 15. storočia v rámci kolonizácie na valašskom práve. Prvý písomný doklad o ich prítomnosti v regióne sa zachoval z roku 1402. V písomných prameňoch sa označovali ako *Walachi seu Rutheni*. Príliv rusínskeho obyvateľstva pokračoval aj počas 16. storočia a v zásade sa ukončil v prvých desaťročiach 17. storočia. Počas 16. a 17. storočia sa Rusíni zaradili medzi štyri najpočetnejšie národnostné komunity Spiša popri Nemcoch, Slovákoch a Poliakoch. Rusíni sa usádzali spravidla v starších sídlach, ktoré boli čiastočne či úplne vyľudnené. Najmä počas 16. a 17. storočia zakladali aj sídla „na zelenej lúke“. V zásade sa sformovali tri oblasti územia Spiša, kde sa usádzali. Jednak to bola oblasť Ľubovnianskej vrchoviny a Zamaguria (sever), ďalej Levočských vrchov (stred) a Volovských vrchov (juh). Uvedené horské prostredie nepatrilo k osídlenému priestoru včasnostredovekého obdobia. Sídla tu vznikali až počas 13. a 14. storočia. Spomenuté oblasti totižto charakterizovali menej priaznivé prírodné podmienky pre trvalejšie osídlenie (klimatické pomery, konfigurácia terénu, bonita pôdy a pod.) v porovnaní s Hornádkou či Popradskou kotlinou. Z uvedeného dôvodu nebolo jednoduché udržať v nich sídelnú kontinuitu. Rusíni, ktorí prichádzali na Spiš sa od staršieho obyvateľstva odlišovali jazykom, náboženstvom, spôsobom života i hospodárskymi aktivitami. V staršom období sa venovali najmä pastierstvu, no časom nadobudla na význame aj poľnohospodárska činnosť. O charaktere ich hospodárskych aktivít svedčia aj povinnosti voči zemepánom. K týmto záväzkom patrilo odovzdávanie určitého počtu oviec (baranov), bryndze, syra, vlnených tkanín, popruhov na kone, či vykonávanie služby s koňmi etc.

Z hľadiska vývinu náboženských pomerov možno konštatovať, že Rusíni prichádzali v 15. a 16. storočí do regiónu ako pravoslávni veriaci. V čase reformácie (16. – 17. storočie) časť rusínskeho obyvateľstva prešla na pozície protestantizmu. Ďalšia zmena v organizácii cirkevného života veriacich východného obradu nastala počas 17. storočia. Tí, ktorí obývali územie poľského zálohu (okolia Starej Ľubovne) začali podliehať gréckokatolíckym biskupom v *Przemysli*. Tí, ktorí obývali nezálohovanú časť Spiša po roku 1646 zasa gréckokatolíckym biskupom v Mukačeve. Pozícia mukačevských biskupov ale nenadobudla rovnoprávne postavenie s pozíciou rímskokatolíckych vyšších cirkevných hodnostárov a gréckokatolíckej farnosti na nezálohovanej časti Spiša začali od roku 1662 jurisdikčne podliehať spišským prepoštom (Spišská kapitula). V roku 1700 existovalo na nezálohovanej časti Spiša 10 gréckokatolíckych farností a dve filiálky s kostolmi (Strážany, Podproč). Sedem kostolov bolo drevených a päť murovaných. Na zálohovanej časti regiónu to bolo 5 gréckokatolíckych farností a dve filiálky (Kremná a Nižná Kremná). Gréckokatolícki farári získavali v tomto čase vyššie vzdelanie najmä na školách v Poľsku. Od roku 1786 všetky gréckokatolíckej farnosti Spiša podliehali mukačevským biskupom. Podľa záznamov z roku 1792 pôsobilo na Spiši ako celku 17 gréckokatolíckych farností, pričom osem tvorilo súčasť Dolnospišského dekanátu, deväť Hornospišského dekanátu.

Podľa štatistiky z roku 1837 dominoval rusínsky jazyk na Spiši v 20 dedinách a troch osadách. Rusíni tvorili 12,4% z celkového počtu obyvateľov regiónu. Boli treťou najpočetnejšou národnosťou po Slovákoch a Nemcoch, presnejšie 22 362 zo 179 938

²⁰⁷ SA-L, SŽ, i. č. 535, sign. 263.

²⁰⁸ SA-L, SŽ, i. č. 1857, sign. 522.

obyvateľov. Podľa údajov z roku 1846 sa na Spiši nachádzalo 17 gréckokatolíckych farností, v ktorých stálo 16 murovaných a 1 drevený kostol (Torysky). Dva drevené kostoly stáli vo filiálkach (Stráňany, Hraničné). Z uvedeného je zrejmé, že vo viacerých sídlach obývaných gréckokatolíckmi pribudli medzičasom murované kostoly. Z rusínskeho prostredia pochádzalo v skúmanom období viacero výrazných osobností, ktoré dosiahli významnejšie postavenie v rámci Mukačevskej eparchie. Patrili medzi nich, okrem iných, biskupi Ján Jozef Hodermarský zo Stotiniac, Šimon Štefan Olšovský z Olšovice, Michal Manuel Olšovský z Olšovice, Ján Bradáč z Torysiek a Michal Bradáč z Kamienky.

Poznámka

O štatistike sa vo všeobecnosti zvykne hovoriť, že je to presná veda o nepresných číslach. Teda každú štatistiku je potrebné vnímať kriticky. V tejto súvislosti je žiaduce upozorniť na dva fakty. Podstata prvého spočíva v tom, že nie každý, kto bol v starých záznamoch označovaný ako *Ruthenus* (Rusín) bol aj v skutočnosti Rusínom. Znamená to, že pod týmto pojmom sa vyskytovali aj príslušníci iných národností, vrátane Slovákov. Na druhej strane treba ale zdôrazniť, že dominantnou národnosťou medzi obyvateľstvom označovaným *Rutheni* boli na Spiši Rusíni. Vo väčšinovom prostredí sa príslušníci menšinových národností častokrát asimilovali. Takýmto spôsobom aj príslušníci iných národností, vrátane Slovákov, sa v obciach s dominantným postavením Rusínov častokrát „rutenizovali“. Každá minca má ale dve strany. Rusíni na Spiši obývali viaceré sídla, v ktorých nebola pravoslávna, resp. gréckokatolícka farnosť ale farnosť evanjelická a.v. či rímskokatolícka. V takomto prípade sa častokrát „slovakizovali“. Inak povedané, viacerí z tých, čo sa dnes pokladajú za Rusínov môžu mať aj slovenský pôvod a viacerí z tých, čo sa dnes pokladajú za Slovákov, môžu mať aj rusínsky pôvod. Každopádne, rusínsku národnosť sa počas stáročí darilo uchovávať najmä obyvateľom tých sídiel Spiša, kde boli vytvorené podmienky na to, aby si udržiavali svoju vieru (výhodný obrad). Prihlásenie sa k tej-ktorej národnosti je slobodnou voľbou každého človeka.